

Menczel János

Életrajz

Menczel János lendületes és mozgékony ember. Szobájában sok irodalmi és történeti tárgyú könyv és még több emléktárgy: képek, rajzok, díjak vannak. A szoba közepén azonban ott áll a számítógép webkamerával, amivel Amerikában élő fiaival tartja a kapcsolatot. Az interjú közben is gyakran föl pattant, hogy egy-egy fényképet vagy a földézett emlékekhez kapcsolódó régi szöveget mutasson a számítógépén.

Ha meg akarom magamat fogalmazni, akkor ott kezdeném, hogy felvidéki származású, asszimilált, magyar-zsidó vagy zsidó-magyar polgár vagyok és lettem. A családom, a Menczelek felvidékiek, a legrégebbi irat szerint, amit ismerek, a tizenhetedik században már voltak ott Menzelek, méghozzá parasztok, gazdatisztek [lásd: birtokkezelés], kereskedők – kereskedők inkább csak később. Eredetileg német nevűek vagyunk, mert Menzelnek írták a nevet, és akkortájt, amikor a magyarosodási hullám volt, és a neveket is magyarosították [lásd: névmagyarosítás], akkor lett a z-ből cz, azóta írjuk Menczelnek. A Felvidék zsidósága neológ, pontosabban szét kell választani: Felvidék az neológ, Kárpátalja az ortodox. Tehát ez voltaképpen egy neológ tömb volt [A Felvidéken is voltak ortodox hitközségek, így például Pozsonyban, ahol a régió leghíresebb ortodox intézménye, Hátám Szófer jesivája is működött. Az Encyclopedia Judaica szerint a két világháború között a 217 szlovákiai hitközségből 165 volt ortodox. – A szerk.]. Onnan jött el a család egyik ága, pontosabban a nagyapám, Menczel Adolf Kiszpestre, ahol kereskedő lett. Azt nem tudom, miért került Pestre, lehet, hogy egyszerűen vonzotta a nagyváros. Nem tudom, én már nem ismertem. De még a Felvidéken vette el a nagymamámat, Krausz Johannát. Ott házasodtak, de már itt született aztán öt vagy hat gyerek.

A nagymama, akit Mamókának hívott az egész család, imádkozott, emlékszem, hogy volt egy kis fekete imakönyve, amit mindig magánál hordott. Öreg néni volt, feketében. Egy pici kis apró, vékony, madárcsontú asszony volt, nyilván a korról össze is ment, még kisebb lett, mint amilyen volt, de ő mindig pici asszony volt. Amikor már egyedül maradt, a Muki fiánál élt, ahol keresztény menyje volt. Ő megmaradt zsidónak, a fia nem, az már felszabadultabb volt. A nagymama megélte a háborút, gettóba ment, és a budapesti gettóban halt éhen.

Apám testvérei közül hozzám legközelebb Menczel Muki állt. Muki a Jánosnak a beceneve volt Nepomuki Szent János után, de őt így anyakönyvezték. Az Angol Parknak volt a könyvelője, számomra gyerekkoromban roppant fontos jelenség, mert ingyenjegyeket kaptunk a haverjaimmal a különböző angol parki üzemekre [A Városligetben a mai Vidám Park elődjeként működött az 1900-as évek elején az Angol Park. – A szerk.]. Ő nem volt gettóban, mert a felesége bújtatta. 1950

körül halt meg. Aztán volt egy lány, a Margit néni, aki az 1950-es évekig élt itt, Budapesten mint magányos nő. Ő is a gettóban volt, de túlélte. A legidősebb testvér, akit én nem ismertem, Menczel Miklós volt. Ő 1882-ben született és 1944-ben halt meg. A lányát ismertem, a Lilit, aki ugyancsak Pesten csinálta végig a gettóban, és életben maradt. És volt még egy testvér, amit én csak most, az iratokat keresve tudtam meg: Menczel Stefánia, aki hét évet élt, 1890-ben halt meg. Édesapám, Menczel Félix 1894-ben született. Nagyapámék csak a legfiatalabbat taníttatták, ez volt az édesapám, aki Budapesten járt a Barcsay gimnáziumba, aztán beiratkozott az orvosi egyetemre, közben dolgozott és házitanítóskodott, tagja volt a Galilei Körnek.

Édesapámat az első világháborúban behívták, akkor már orvos volt, tehát a fronton harminchat hónapon át orvosként szolgált. Zászlóaljorvosként szerelt le. Amikor hazajött, a Tanácsköztársaságban valami orvos bizottságnak lett a tagja, és a Tanácsköztársaság bukása után a fehérek, egy ilyen lúdtollas legény odaállt elé az egyetem lépcsőjén, hogy neked még van pofád idejönni? Erre okosabbnak tartotta lelépni, miután akkor meglehetősen sokan haltak meg hirtelen halállal [lásd: antiszemita közhangulat az 1920-as évek elején]. Visszament oda, ahol voltaképpen a család fészke volt, a Felvidékre, illetve nem közvetlenül oda, hiszen nem fejezte még be az egyetemi tanulmányait, tehát Prágában és Pozsonyban befejezte az egyetemet. Utána nevezték ki járványorvosnak arra a vidékre, abba a járásba, ahol az egész család ősei éltek. Ő ott telepedett le Vágsellyén, ami ennek az egész környéknek, járásnak a központja. Ott lett orvos, később körorvos.

A Tanácsköztársaság bukása után vagy harmincezer menekült Csehszlovákiába [lásd: Első Csehszlovák Köztársaság], az volt az egyetlen demokrácia Közép-Európában. Persze nem mindenki volt zsidó, de sok zsidó volt. Ezekből lett a felvidéki neológ értelmiség, természetesen haladó értelmiség. Édesapám párttag nem, de baloldali volt. Őrajta lehet megállapítani, hogy a szocialista szó abból indul, hogy szociális. Mert apám képes volt azt csinálni, hogyha jött egy páciense, szegény ember, akkor felírta neki a receptet, és azt mondta neki, hogy ez három korona vagy három pengő, van annyi pénze? Nincs. Na akkor itt van a három pengő, váltsa ki!

Édesanyám Győrben született, az anyai nagyszüleim Győrben éltek. A nagyapám, doktor Rothauser Lajos orvos volt, Győr vármegyei tisztifőorvos. Annak idején – persze ez még az első világháború előtt volt –, amikor meghirdették a pályázatot a Győr vármegyei tisztifőorvosi hivatalra, ketten jelentkeztek: az egyik zsidó volt, a másik kitért. Az urak, a magyar urak, akik ebben döntöttek, nem azt nézték – ezt történetesen többektől tudom –, hogy melyiknek milyen képzettsége vagy gyakorlata van, hanem azt mondták, hogy ha már zsidó, akkor legyen valódi zsidó, mert az nem akar az urak közé beülni. Így lett a nagyapám tisztifőorvos. 1917-ben nevezték ki tiszteletbeli Győr megyei tisztiorvossá. 1920-ban már nyugdíjba ment, de mint nyugdíjas megyei tisztifőorvos fontos személyiség volt. Akkoriban olyan volt az állam és az egyház együttélése, hogy az állami ünnepeken a zsinagógában is ünnepséget rendeztek, amire mindig meghívták a megyét, s miután ennek egyetlen zsidó tagja nagyapám volt, a zsinagógában nyugdíjasként is ő képviselte mindig a vármegyét.

Győrben szakácsnő-szobalány volt egy személyben. Csak a nagy családoknál volt külön szakácsnő és külön szobalány, szobalányok, inas meg ilyesmi. Náluk egy háztartási alkalmazott volt, amit akkor úgy mondtak, hogy cseléd. Nagyanyám nem dolgozhatott a konyhában sem, legfeljebb a rendelkezéseit adhatta ki, ő mondta meg, hogy mi lesz az ebéd, és ezeket a kisebb dolgokat ő is

fizette. S asszony lévén, annyi szava sem volt, hogy a napi piaci bevásárlásoknál nagyobb ügyekben döntsön. Az egész télre való krumplit, lisztet, tüzelőt nagyapám szerezte be, hiszen az már nem filléres asszony-dolog. Nagyapámék még komolyabban tartották a vallást. Neológok voltak, de azért megtartották a különböző előírásokat. Győrben külön pészahi étkezés volt, s nagyanyám kóser háztartást vezetett. Egyetlen ünnep, amire én emlékszem, amit ott mindig megtartottunk, az a Pészah, ahol miután én voltam a legfiatalabb, én voltam a kérdező [Azaz Menczel János tette fel a tradicionális „má nistáná” kérdést. – A szerk.]. Az igazság az, hogy akkor még – azt hiszem – el tudtam olvasni a héber szöveget, ma már nem. A betűket sem ismerem.

Nagyapámnak Győrben saját háza volt, aminek a földszintjén laktak a nagyszüleim. A földszinten öt szoba volt, úgy ment sorba, hogy előszoba, rendelő – mert a rendelő funkciója azért megmaradt, akkor is, hogyha az dolgozószoba lett, miután nagyapám nyugdíjba ment –, ebédlő, háló és az úgynevezett kisháló, ami eredetileg a gyerekszoba volt. Amíg a nagybátyám nem nősült meg, addig az az ő szobája volt, de két ágy volt benne, úgyhogy én is ott aludtam, amikor Győrben voltunk látogatóban. Hasonló nagy volt természetesen az emelet is. Az emelet először bérbe volt adva, de ott főtt volt a nagybátyámnak, doktor Rothauser Györgynek a rendelője, várója és egy szobája. Ő is orvos volt, szülész-nőgyógyász. Aztán amikor megnősült, akkor az egész első emeletet elfoglalta, és ott akartak élni, amiből már semmi nem lett. Egy nagyon rövid és rossz házasság után, ami voltaképpen érdektelen, 1942-ben újra megnősült. Schnabel lány volt a felesége, a keresztnévem már nem emlékszem [Schnabel Margit, szül. Sárosd (?) (Fejér vm.), 1899 – Forrás: Győr Jewish Website. – A szerk.]. Zsidó esküvőjük volt [lásd: házasság, esküvői szertartás], de ez is rövid házasság volt, noha nem őmiattuk: a nagybátyámat néhány hónapi házasság után vitték ki Ukrajnába, ő már nem látta a megszületett kislányát [Veronika, sz. Veszprém, 1942. szeptember 21. – A szerk. Forrás: uo. – A szerk.], aki az anyjával együtt Auschwitzban maradt [Dr. Rothauser György 1897-ben született, 1943-ban tehát már 46 éves volt, vagyis tulajdonképpen túl volt a frontszolgálatra küldhetők életkorán. De mint Randolph Braham írja: „A honvédelmi minisztérium »a helyi hazafias érzelmű honpolgárok és szervezetek kívánságának eleget téve« 1942. április 22-én titkos utasítást adott a KMOF-nak [Közérdekű Munkaszolgálat Országos Felügyelője] és a kilenc hadosztály parancsnokának, gondoskodjanak arról, hogy a tábori munkaszolgálatos századok személyi állományában 10–15 százalékban »közismert és jómódú« zsidók is legyenek. Az utasítás értelmében ilyen zsidók esetében nem kell szigorúan ragaszkodni ahhoz a rendelkezéshez, amely a frontszolgálatra kiküldhetők életkorának felső határát 42 évben szabja meg” (Randolph L. Braham: A magyar holokauszt, Gondolat, Budapest/Blackburn International Incorporation, Wilmington, é. n. /1988/, I, 254. oldal). – A szerk.]. A felszabadulás után én még ezzel a családdal találkoztam, a Schnabel Imrére emlékszem, mert vele volt 1945 után kapcsolat. De azt nem tudom, hogy ők is győriek voltak-e.

Édesanyám, amikor első elemibe kellett volna mennie, akkor bebújt az ágy alá, és úgy kellett onnan kipiszkálni, hogy elvigyék az iskolába, mert ő otthonról nem akart elmenni. Ő volt a kis féltett kislány. 1925-ben sadhenolták [lásd: házasságközvetítő, sadhen] doktor Rothauser Lajos győri nyugalmazott megyei tiszt főorvosnak a lányát, Rothauser Olgát, aki az édesanyám lett. Győrben élt az anyai nagycsaládnak egyik tagja, a Dénes. Ő gyártotta a Rodegumot, ami a Rothauser Dénes Gumi, ez volt az a cipőfűző, ami gumiból készült, tehát nem kellett kifűzni és befűzni, mert a végén egy kis fémkarika feküdt az első lyukba, a cipőbe egyszerűen lehetett bebújni és kibújni. Ő ismerte valahonnan az édesapámat, és ő mondta anyai nagyapámnak,

Rothauser főorvos úrnak, hogy van egy felvidéki nagyon rendes zsidó orvos, aki egyedül van. Így kerültek ők össze. A történethez tartozik, hogy akkor apámat hivatalosan meghívták ebédre a Rothauser szülők. Valami ebéd volt, amire azt mondták, hogy az édesanyám főzte, pedig nem volt igaz. Apám viszont évekig mesélte, hogy a nagyapám azért fogadta el őt, mert rossz volt éppen a csengő, és ő egy csavarhúzóval visszatette a drótot, ami kiesett, és ezzel megjavította, és nagyapám a technika iránti csodálatával azt mondta, hogy egy ilyen ember, aki ezt is meg tudja javítani, az több, mint hogyha egy agyműtétet végzett volna el az apám.

Én 1926-ban Győrben születtem, mert anyám hazament. Az apja a tiszti főorvos, a testvére a város legjobb szülész-nőgyógyásza, és a mellettük lévő házban volt az a szanatórium, ahol a nagybátyámnak a páciensei feküdtek, úgyhogy ez volt a komfortos, hogy ott szüljön és ne otthon [Vágsellyén].

Két dologból állt a gyerekkorom: a foci és a bicikli. Biciklit édesapámtól kaptam. Kimentem a Vág mellé, aminek a partján gyönyörű erdők voltak, odatámasztottam a biciklit egy fához, végigfeküdtem a zöld fűben, és nagyon jól éreztem magam egyedül, vagy vittem magammal egy könyvet. A Vág minden évben megkövetelte a maga áldozatait, de a nagyobb fiúk – aztán később már én is ezek közé tartoztam – bevittek minket, és megtanítottak arra, hogyha forgóba jutunk, abból hogy lehet kijönni úszva is és csónakkal is. Erre minden gyereket megtanítottak a nagyobbak, mert tényleg veszélyes folyó volt. Focizni együtt jártunk magyarok, szlovákok vegyesen. Bár speciel a fociban, azt hiszem, én voltam az egyetlen zsidó. Volt egy játék bábszínpadom, ahol felülről madzaggal mozgatott bábukkal játszottam. Ilyen gyerek marionett volt. Nagyon szerettem. Ez Csehszlovákiában természetes volt, mert volt egy Matěj Kopecký nevű bábjátékos, aki a Monarchia idején – hiszen Csehország a Monarchiához tartozott – a cseh nyelvet fenntartotta, ha úgy tetszik, ő volt a [cseh] Kölcsey. A bábjáték ott nemzeti dolog. Minden gyereknek volt. A bábszínház annyira természetes volt, mint ha azt mondanám, hogy roller meg bicikli már nagyobb korban [Matěj Kopecký (1775–1847) – bábjátékos (leszármazottai között hat generáción át szintén voltak ismert bábjátékosok), maga is egy szegény vándor bábos leszármazottja. 1789–1809 között katona, majd órás, vándorkereskedő, útépítő stb. 1818-ban kapott engedélyt bábszínházra. Annak idején a cseh vidéken sokak számára az ő bábszínháza képviselte a színházi kultúrát, és közvetítette a felvilágosodás és a cseh nemzeti ébredés eszméit. Noha nem ő volt az egyetlen bábos, ő lett a legismertebb, amikor komédiáit fia nyomtatásban kiadta a 19. század második felében (A Wikipedia szócikke nyomán). – A szerk.]

Vágsellyének körülbelül háromezer lakosa lehetett, jelentős volt a zsidó közösség, de számot nem mondok. Ott körülbelül mindenki neológ volt, ortodoxra nem emlékszem [Az 1868-as kongresszus után a vágsellyei hitközség az ortodoxiához csatlakozott. – A szerk.]. A zsidók általában magyarul beszéltek A Felvidéken a magyarságot a parasztok és a zsidók tartották fenn, mert nagyon kevés volt az a magyar úr, birtokos, aki a magyarságát tartotta volna. Magyarországot úgy hívtuk, „mámeland”. A zsidók szanaszét laktak, nem volt érezhető elkülönülés. A cigányok külön laktak persze, ott volt külön a péro [Cigánytelep. – A szerk.] a falu szélén. De a mai magyarországi cigányfogalom nem felel meg a felvidéki cigányfogalomnak: dolgoztak, famegmunkálástól kezdve, mindent megcsináltak, természetesen zenéltek, cigányzenekarok stb. A viszonyunkról hadd mondjak egyet: amikor én végleg eljöttem Vágsellyéről – ez már 1945 után volt –, akkor utolsó este elmentem mulatni. Jóban voltam a kocsmárossal, úgyhogy amikor tíz vagy tizenegy [óra] volt, mondtam, hogy lehúzni a rolót, maradunk. Ittunk és énekeltünk. Majd valamikor úgy hajnal felé,

azt mondtam, hogy na gyerünk haza, fizetni! Mire odajött a cigányprímás, és azt mondta, hogy ne tessék haragudni, de ma a mi vendégünk volt... Ettől még ma is meg vagyok hatva... Szóval ez valahogy kifejez egy viszonyt.

A faluban gyakorlatilag mindenki megtanult szlovákul, kivéve egy-egy öreg parasztbácsit, aki 1918-ban már túl öreg volt ahhoz, hogy elkezdjen egy nyelvet tanulni. Apám jól beszélt szlovákul, de csak később tanult meg. Tudniillik az egyetemet Csehszlovákiában fejezte be, Pozsonyban és Prágában, de a német nyelvű egyetemet. Nem tudott szlovákul akkor még. Aztán megtanult. Annyira, hogy a nyugdíjbizottság elnöke is volt. Adomának hangzik, pedig valahol jellemző: a bizottság elé jött egy öreg magyar bácsi, és mondták neki szlovákul, hogy „Mutassa, adja ide a személyi igazolványát!” Amit ő szlovákul egyszerűen nem értett meg. Mire apám azt mondta neki, hogy: „Dajte személyi igazolványt!” Akkor ő értette, akkor tudta, miről van szó. De ezeket a szakszavakat nem tudták. Volt nálunk egy valószínűleg valóságban meg nem történt, de jellemző vicc, ha úgy tetszik, hogy 1918 után nálunk úgy beszéltek, hogy „Igyem do városa pre orvosa”. Ez azt jelenti: „Megyek a városba, orvosért.” Magyarul, de szlovák raggal. Gyakorlatilag szlovákul mindenki tudott. Jobban vagy kevésbé jól. Mi, gyerekek kétnyelvűek voltunk. Az értelmiségi gyerekek háromnyelvűek, mert még németül is megtanultunk. Voltaképpen otthon, nem nevelőnőtől vagy a tanító nénitől. Én édesapámtól tanultam meg németül. Nagyon kis gyerek voltam, amikor apám elhatározta, hogy tanuljak németül. Ez úgy történt, hogy ő nem volt hajlandó megérteni, ha valamit magyarul vagy szlovákul kérdeztem tőle. Akkor visszakérdezett németül, hogy mit akarok, és németül kellett elmondanom. Még akkor is, hogyha történetesen egy szó nem jutott eszembe. Kisgyerekként reggel bebújtam a szüleim közé, a nagyágyba. Apám az ágyban is dohányzott, és a sötétben – amikor még nem gyújtottak villanyt – a cigarettaparázzsal mintákat csinált a levegőben. Ez nekem nagyon tetszett, és valamiért megmaradt bennem ez a mondat: „Apu mache Minten!” Mert a minta szót az ördög tudja németül. Miután nem tudtam a német nevét, tehát mondtam magyarul.

A főtérből nyíló négy utca egyikének a bal oldalán volt a zsinagóga és mellette az iskola. Mi a főtér mellett laktunk. Pontosabban eleinte a téren, amíg még nem volt saját házunk. Öt éves körül lehettem, amikor építették. Addig a főtéren laktunk, ahol előttünk volt minden héten a hetivásár, és jellemző, hogy a vásáron is magyarul beszéltek, mert én máig emlékszem, hogy behallottam minden vásárkor, hogy „Korona, korona, minden darab egy korona!”. Innen nyílt a főutca is, s a főutca túlsó vége volt a [keresztény] templom, mellette Vak Bottyán vára [Ebben a végvárban katonáskodott Vak Bottyán János, II. Rákóczi Ferenc vezérlő tábornoka. – A szerk.], ott volt a posta, a járási székház, szóval az volt egy ilyen faluközpont.

A zsinagóga utcája után egy sarokkal arrébb megint volt egy keresztutca, ott volt a saját házunk. Két bejárata volt: az egyik a kapu, ami az udvarra vezetett, a másik egy ajtó, ami a váróba, nyilván a páciensek számára. Váró, rendelő, röntgenszoba – a röntgengépet édesapám vette. Ha az udvar felől mentem, ahol én is jártam, mert kapukulcsunk volt, akkor ott volt egy kert, abban volt egy ilyen erkélyszerű kiugró, onnan be lehetett menni a nagyszobába, attól jobbra nyílt egy előszoba, konyha, mellékhelyiségek, szemben vele volt az ebédlő, balra nyílt a fürdőszoba, az én szobám és az utcai fronton a szüleim hálósobája. A lakás részben régi, klasszikus, nehéz bútorokkal, részben modern bútorokkal volt berendezve. Az úgynevezett nappali szoba modern volt, egy nagy zöld beépített szekrénnel, ami egy teljes falat elfoglalt, és modern, sima vonalú bútorral. De az ebédlőben és a szüleim hálójában régi, nehéz, klasszikus bútorok voltak. Az én szobám teljesen

modern volt, egy rökamié, sima vonalú szekrények. Az élet ebben a zöld szobában zajlott, ahol a beépített szekrény volt. Ott volt a televízió, ott volt a rádió. Ja, televízió akkor még nem volt. A rádió ott volt, a karácsonyfa is.

Apám első autója egy régi Tatra volt 1931 vagy 1932-ben. Ő vette. Körorvos volt, neki a szomszéd faluba is járnia kellett. Előtte biciklin járt, de azért ő se volt már akkor annyira fiatal. Sofőr nem volt soha, mindig édesapám vezetett. Kifejezetten szeretett is vezetni, és nagyszerűen vezetett. A falusi orvos vagy körorvos funkciójába az is beletartozik, vagy előfordult az is, hogyha valaki olyan beteg volt, akkor egyszerűen berámolta a kocsiba, és ő vitte be a kórházba. És akkor bizony nyomta a gázt. Nekem ez ragyogó lehetőség volt, hogy megtanultam vezetni. Amikor elkezdtem vezetni, az ülés alatt volt egy fél téglá, mert a lábam nem ért le a pedálhoz, úgyhogy ha én vezettem, akkor odatettem a téglát, hogy a sarkam azon legyen, mert bizonytalan, lebegő lábbal nem lehet vezetni. Úgy tizenhat-tizenhét éves koromban, ha egyedül mentem az autóval, a csendőrök félrefordultak, mert tudták, hogy koromnál fogva nem lehet jogosítványom.

Édesanyám, aki otthonról vallásos volt, kóser konyhát vezetett, tartotta az ünnepeket. Vidéken ez szokás volt, hogy szombaton mindig a rokonok, barátok jöttek egy feketekávéra vagy süteményre vagy nem tudom, micsodára. Anyám imádkozott is, nekem bár micvóm is volt. Zsinagógába eljártunk, de a zsidó ünnepek nem hagytak nyomot bennem. Tartottuk az ünnepeket, de semmiképpen sem úgy, hogy napokon keresztül. Szóval nem ültünk ott hosszan a templomban. Ez még Csehszlovákiában [lásd: Első Csehszlovák Köztársaság] volt, ott a vidéki társaságban, hogy mondjam, illet, hogy a zsidó fiúnak legyen bár micvója. Ez egy ünnepség volt, olyan, mintha azt mondanám, hogy lakodalom. Viszont falun az orvosnak a parasztok mindig hoznak kóstolót az ölésből. Ez úgy történt, hogy apám vett magának külön egy tányért, egy kést, egy villát, anyám meg egy külön fazekat [lásd: étkezési törvények]. És ha valami ilyen volt, azt anyám gondosan abban főzte meg. Krumplit csak úgy volt szabad hozzátenni, hogy a kóser kanállal belenyúlni a krumplibá, és így kirázni a tányér fölött, hozzáérni nem volt szabad. Én meg vártam éhes szemekkel, amíg apám evett, mert utána azt a tányért, azt a kést kaptam meg, csak egy volt. Aztán később lett még egy. Pénteken mentem valahova, és tudtam, hogy már zárni fognak, megvettem magamnak egy tányért, egy kést, egy villát, és miután valahova mentem még, beadtam a nagybátyámhoz, Menczel Dezsőhöz, aki a hitközség elnöke volt, hogy majd jövök érte – a fiával és a lányával rendszeresen összejártunk. Nekem az unokatestvéreim voltak, hogy úgy mondjam: a kinevezett testvéreim, mert én egyetlenke voltam. Amikor visszamentem a tányérért, azt mondta a nagybátyám, hogy holnap úgyis jönnek anyuhoz, majd ők elhozzák, hagyjam ott. Otthagytam. Az édesanyámnak szombat délután volt – idézőjelben mondom, mert nem ennyire protokollok – a „fogadónapja”. Akkor rokonok, barátok, kifejezetten zsidók jöttek egy kávéra meg valami süteményre. Szombat délután beállított a nagybátyám, a hitközségi elnök a másik nagybátyámmal, Menczel Sándorral, aki az iskolaszék elnöke volt, odaálltak ünnepélyesen édesanyám elé, és ünnepi beszédben elmondták, hogy a fia annyira vallásos, hogy a hitközségtől kért egy echt kóser tányért és villát. Kinyitották a csomagot, és a tányér fenekére rá volt verve a hitközség összes pecsétje. Szóval ez is azért a könnyedséget jelzi, tréfáltak. Tudták, hogy nekem miért kell, mindenki tudta.

Gyerekkoromban volt karácsonyfánk, énmiattam, a gyerek miatt nyilvánvalóan. És volt karácsonyi ajándék. Az egész baráti köröm, mindenki kapott karácsonyi ajándékot, én nagyon szegénynek vagy kisemmizettnek éreztem volna magam, hogyha én nem kapok. Ezek voltaképpen sokkal

inkább népi, mint vallási ünnepek voltak. A karácsonyt én máig is népi ünnepnek érzem és nem vallásinak, tudom a vallási jelentőségét, de nem annak érzem.

Egyértelmű volt, hogy én zsidó elemibe megyek. Ott, Csehszlovákiában a zsidó nem egy megkülönböztető, lenéző szidalom szó volt, hanem egyszerűen egy olyan meghatározás, mintha azt mondom, hogy te fekete vagy szőke vagy. Ez egy meghatározás, és semmi egyéb következménye nincs. Én olyan természetes módon tudtam gyerekkoromtól fogva, hogy zsidó vagyok, mint azt – ez már nem látszik –, hogy szénfekete a hajam. Otthon, Csehszlovákiában ez nem volt kérdés. A baráti körömben voltak szlovákok, magyarok, néhány német is volt – kevés volt a faluban –, cigány fiúk is, parasztfiúk, értelmiségi fiúk, a jegyzőnek a fia. Szóval nem volt megkülönböztetés. Egyszer hármásban mentünk egy szlovák és egy magyar gyerekkel, és hogy úgy mondjam, korunkhoz képest, de politizáltunk, az egyikünk kijelentette határozottan, hogy „én magyar vagyok”. A másik azt mondta, hogy „én szlovák vagyok”. Én azt mondtam, hogy „én csehszlovák vagyok”. Tudniillik Csehszlovákia képviselte számomra – valószínűleg azért, mert sokat jártam Magyarországra, és ismertem a különbséget – azt a demokráciát, amit apámtól is tanultam, és amit nagyon szerettem, és nagyon megfelelt nekem. Én annak idején átjártam a cigányokhoz is. Cigánylányokhoz is. Nagyon jóban voltam a cigánylányokkal is, de tudtam, hogy azokhoz nem szabad hozzányúlni, az életveszélyes. De voltam én cigányoknál. Nem ebédelni meg vacsorázni, az protokoll lenne, ettünk meg ittunk, de ez alkalmi volt. Délután ott dumáltunk vagy játszottunk. Leginkább dumáltunk.

A zsidó elemi iskola a zsinagóga mellett volt, nagy udvarral, ahol játszani lehetett. Attól volt zsidó, hogy a hitközség tartotta fenn, és imádkoztunk minden nap elején, azt hiszem. Nem nagyon emlékszem, kicsit régen volt. Egy tanító néni volt, mert az iskola olyan kicsi volt, hogy egy teremből állt, három osztály mindig kapott valami feladatot, és a negyedikkel foglalkozott a tanító néni, akit Löwinger nem tudom, minek hívtak. Megtartottuk az ünnepeket, és rendeztünk iskolai kisünnepségeket is.

A gyerekkoromat felváltva töltöttem Vágsellyén és Győrben. Én Győrbe hazamentem, gyerekkoromban az volt a jelszavam, hogy milyen jó nekem, én otthonról utazom haza. Mert Vágsellye és Győr az nekem mind a kettő otthon volt. Iskoláskoromban, ha csak háromnapi szünet volt, már mentünk Győrbe. Nekem voltaképpen az igazi baráti társaságom Győrben volt, hiszen a szünetidőket, a nyarat mindig Győrben töltöttük, hacsak nem nyaraltunk a Balatonon, vagy jöttünk látogatóba a rokonokhoz, Budapestre, aztán később egy-egy színházba, egy-egy operára. Győrhöz annyi emlék fűz, hogy Izraelben a győriek tartanak engem számon édesanyám révén, és mert olyan sokat voltam ott. Vágsellyei csoport nincs is, mert azokból alig maradt valaki, de győri csoport van Izraelben. És rendszeresen kapom, ha ritkán is, a körleveleiket. Amikben most már egyre inkább csak az van, hogy ki halt meg, hiszen mi a túlélők vagyunk.

Győrnek nagyon szép uszodája volt. Komoly uszoda volt, hogy hány méteres, azt már nem mondom meg, azt hiszem, ötven lehetett. Nagyokat úsztunk, akkor én még a napi ezer méteremet leúsztam. Nagyapámtól kaptam bérletet, úgyhogy fizetni se kellett. De az egész csapat ilyen volt, körülbelül mindenkinek bérlete volt. Voltaképpen érthető, hogy a megyei tisztii főorvos unokájának a baráti köre jól szituált, asszimilált zsidó családok gyermekeiből állt. Együtt sétáltunk este a Baross utcán, ami akkor a főutca volt. És nagyon jól éreztük magunkat azzal, hogy dumáltunk, hülyéskedtünk. Aztán később néha valamit azért ittunk is. Részegség nem, de alkohol. Ez volt a társaság, fiúk és lányok persze együtt. Meg a szokásos gyerekkori szerelmek is természetesen.

Erre [Vág]Sellyén alig volt időm. Ott mégis iskola volt, tanulni kellett. A szerelem Győrben volt. Ez olyan tizenöt-tizenhat éves korban kezdődött szerelem volt. A kislány ártatlanságára jellemző, hogy egyszer a barátnőjének a szülei nem voltak otthon, és négyen, mert a másik lánynak is volt egy fiúja, felmentünk hozzájuk, a két lány az ölünkbe ült, és csókolóztunk. Ezek után megrémültek, hogy ettől nem lesz-e gyerekük. Sétáltunk, strandra jártunk, cukrászdába jártunk, és feljártunk egymáshoz. Amit ma bulinak hívnak, azt akkor még zsúrnak hívták, és a mamák rendeztek ilyen zsúrokat, ahová meghívták a társaságból a fiúkat, olyan hat-nyolcat. Szigorúan csak vacsoraidőig. Ez délutáni buli volt. Én este néha elmehettem sétálni, de semmi különös. Kávéházba nem mentem, ahhoz még fiatalnak is éreztem magam, nem is igényeltem. Mozi nagyon ritkán. Sose voltam igazi mozis.

Győrben nem jártam zsinagógába. Nagypám elfogadta azt, hogy apám engem másféleképpen nevel. A két világháború közti felvilágosult értelmiség nem igyekezett vallásos szellemben nevelni a gyerekeit. Én is inkább filozófiai gondolatokat kaptam a vallásról, semmint hitet. Megtanultam a társadalmi tettetést: templomba minden ünnepen el kell menni, mert mit szólnának az emberek?! Még örülök is ennek: valószínűleg akkor undorodtam meg egy életre a tettetéstől, s igyekeztem aztán a magam feje szerint berendezni az életemet. Rengeteget olvastam. Ha a nagybátyámnál voltam, Győrben, és jött egy páciens, akkor bementem az ő szobájába, ahol egy rökamié fölött volt a könyvespolc, valamit levettem, és olvastam. 1945-ben megtaláltam a könyvjegyzékemet, mert csuda rendes kisfiú voltam, és volt egy ilyen listám. A versek között, ha jól emlékszem, kétszáz költő szerepelt – antológiák is voltak közte, tehát nem feltétlenül kétszáz költőnek a saját kötete. Nagyon szerettem a verseket. Mint minden gyerek, azt hiszem, én is írtam természetesen. Salom Asch, Egon Erwin Kisch, József Attila, Jiří Wolker: ezeket apám adta először a kezembe [Sholem Asch (1880–1957) – lengyel származású jiddis regény- és drámaíró; Egon Erwin Kisch (1885–1948) – német nyelven író cseh publicista, író riporter, aki tudósítóként beutazta a világot; Jiří Wolker (1900–1924) – cseh költő, drámaíró. – A szerk.]. Ma is megvan még egy régi, ázott fedelű könyvem, Salom Asch német kiadása: Moskau, Roman. Megjelent 1930-ban. Ezt a kötetet is valamikor nagyon régen apám adta a kezembe, s én úgy olvastam, hogy meg ne lássa senki, elsősorban édesanyám ne. Aztán egyszer rosszul dugtam el, megtalálta, s komoly házi botrány lett belőle. Nem is engem szidott, inkább apámat, hogy minek ad politikai könyveket a kezembe. Olvasás és rádió. Apám rendszeresen hallgatott híreket, én leginkább zenét. Állandóan az akkori Budapest 1-et hallgattuk – azt mondanám, hogy az a mai Kossuth –, ami minden délben a Himnuszt játszotta, de Csehszlovákiában ez olyannyira nem volt gond, hogy nyitott ablaknál nyáron hangosan szólt a Himnusz. Na és? Mindenki tudta, hogy magyarok vagyunk. Nem kellett ezt titkolni.

Az érsekújvári gimnáziumban azok a gyerekek, akik zsidó iskolából mentek be, sorban bukdácsolnak. Úgyhogy apám okosabbnak tartotta, ha a kötelező négy elemi után elvégzek egy ötödiket [Vág]Sellyén, az állami iskolában, ami egyébként ugyanott volt a főtéren, a templom mellett, és az állami iskolai bizonyítvánnyal megyek a gimnáziumba. [Vág]Sellyéről más zsidó gyerek nem ment gimnáziumba. Tudniillik, itt voltaképpen zsidó értelmiségi nem nagyon volt. Kereskedők, fogorvos, az iskolaszéki elnök nagybátyám például fogász volt. Menczel Dezső, a hitközségi elnök borkereskedő.

Érsekújvárra vonattal jártam be, kivéve egy-egy nagyon kemény télen. Tudniillik hat óra két perckor indult a vonatom [Vág]Sellyéről, tehát addigra ki kellett érnem az állomásra, és akkor még nagyon hideg volt télen, úgyhogy a gyereket féltették. Akkor anyám szerzett egy érsekújvári nénit

vagy családot, akinél lakhattam. Úgyhogy időnként ott is laktam, de sose voltam igazi érsekújvári. Akinél laktam, azok nem voltak rokonok. De általában, akikkel összekerültünk, akár akiket édesanyám megtalált, baráti, ismerősi kapcsolatok révén, általában asszimiláltak voltak.

A gimnázium alatt zongorázni tanultam, semmi egyebet. A három nyelvet tudtam, és azt hiszem, akkor már elkezdtem az angollal foglalkozni, mert volt angol nyelvkönyvem. De nem tudtam még, csak éppen elkezdtem. A gimnázium szlovák nyelvű volt, amivel nem volt gond, mert mindenki beszélte a magyart és a szlovákot egyformán. Annyira, hogy volt egy nótánk, minden második sora magyar, minden második sora szlovák. Úgy szólt, hogy „Sárga liliom / Zelená hora (Zöld hegy)/ Ez a barna kislány / Nemá frajera (Nincsen szeretője)”. Szóval ennyire kétnyelvű volt a társaság. És a szellemünkre talán az jellemző, hogy Csehszlovákiában az utcán leginkább magyarul beszéltünk. 1938-ban [lásd: első bécsi döntés] magyar lett a gimnázium, Pázmány Péter Gimnázium lett a neve. És onnantól kezdve magyarul tanultunk. A német kötelező volt természetesen. De második élő idegen nyelvnek szlovákot vagy olaszt lehetett választani. Természetesen majd' mindnyájan a szlovákot választottuk, mert azt nem kellett tanulni, azt úgyis tudtuk. De már ott kezdődött egy elkülönülés. Tudniillik a fasisztoid – akkor még csak „-toid” – családok gyermekei az olaszt választották. Ez már egy politikai elkülönülés volt.

Negyedikben szétrakták a csapatot. Az egyik osztály lett a színtiszta keresztény és olasz szakos, és a másikba mentek a zsidók, a reformátusok, a lányok és a szlovákot tanulók. Tehát az volt a szemétlerakódó telep. Nekünk maradt elég sok régi tanárunk, azokkal nem volt semmi baj. Azok a tanárok, akik Magyarországról jöttek, azok közt volt olyan, aki egyszerűen nyilas volt. Fogalmam nincs, hogy párttag volt-e, de világszemléletét tekintve az volt. Megjegyzésekben tükröződött, de abban is, ahogy viselkedett veled. Mert az egyik viselkedésforma az volt, hogy lenézlek, mert zsidó vagy. Nem tartalak teljes értékű embernek. Persze nem szabad általánosítani, mert nagyon rendes emberek is voltak köztük.

Az osztályban, azt hiszem, öten voltunk zsidók. Három fiú és két lány, ha jól emlékszem. Mi mindig is összetartottunk, mi ezeknek a lányoknak udvaroltunk legszívesebben. Kérem szépen, más a kultúránk. Akkor már azért úgy láttam, hogy jobban tudok beszélgetni azzal a zsidó kislánnyal, mint a parasztkislánnyal. Hiába fogom neki azt mondani, hogy Berzsenyi. Viszont ezekkel a zsidó kislányokkal lehetett beszélgetni, ez egy kulturált csapat volt. Szóval a mi beszélgetéseink és a játékaink is ilyenek voltak. Akkor volt barkochba játék, ahol gyakran versrészletek kerültek elő meg irodalmi kérdések. Szóval elkülönültünk kultúrában is és a velünk való bánásmód miatt is. Még akkor is, hogyha akkor még nem volt erőszakos elnyomás. Én még levante is voltam, és miután jó céllovó voltam, a levante céllovó csapatnak én voltam az edzője. És úgy vonultunk végig az utcán, hogy azt énekeltük: „Új levante parancsnokok, fel a fejekkel! Nézzünk az ellenségre zord tekintettel!” És cserkész is voltam, mert megmaradt, és a felszabadulás után előkerült egy olyan fényképem, ahol én cserkész egyenruhában állok. Én Csehszlovákiában lettem cserkész. De nem tudom megmondani, hogy mikor szűnt meg vagy rúgtak ki.

Azt hiszem, eléggé természetes, hogy az ország vagy egyes városok, vármegyék, hivatalok nem a legjobb embereiket küldték el a Felvidékre, hanem a szemetet. Annyira, hogy ott a magyar uraknak, akik nagyon várták a Magyarországhoz való csatlakozást, heteken belül tele lett a hócipőjük, és visszasírták Csehszlovákiát. Akkoriban ezt úgy hívták, hogy felszabadulás. Ez úgy kezdődött nálunk, hogy a Magyarországhoz csatlolás napján édesapám elment, azt hiszem,

pácienshez, és nagyon sokáig nem jött haza. Nem is telefonált. Telefonálni csak olyan helyről tudott volna, ahol van telefon. Anyám már ideges volt. Aztán hazajött beragasztott szemöldökkel és homlokkal. Kiderült, hogy a magyar bevonulás ünnepére egy bokszerral majdnem a szemét verték ki. A szeme fölött a homlokát törték be. Hát ez volt számunkra a nyitány Magyarországhoz. Egyébként a tanárok is olyanok voltak, hogy a kémiatanárunk például kijelentette, hogy a magyar kémia vagy vegytan tankönyv úgy szemét, ahogy van, úgyhogy ő a cseh könyvből ad elő, akinek megvan, használja, akinek nem, az jegyzeteljen.

Hochmann Misi bácsi Budapest legjobb ökölvívó edzője volt, de zsidó. Ő volt az Énekeseknek, az első magyar ökölvívó olimpiai bajnokoknak az edzője [Énekes István (1911–1940): háromszoros Európa-bajnok ökölvívó (1930, 1932, 1934), az 1932-es Los Angeles-i olimpián légsúlyban aranyérmet szerzett. Öccse, Énekes Vilmos (1915–1990) szintén bokszolt, légsúlyban Európa-bajnoki címet szerzett (1937). – A szerk.]. És valamikor 1938 után, nem tudom pontosan megmondani, a bokszolók elmenekítették őt Érsekújvárra. Volt ott egy Bat'a gyár, ami ezek után Cikta lett magyar néven [Az első Bat'a céget 1924-ben alapította a dél-morvaországi Zlinben Tomáš Bat'a (1876–1932), „a szegény cipész fiából lett nagyiparos”. A Bat'a fivérek 1941-ben Martfűn is alapítottak egy céget, amelynek neve Cikta Cipőipari és Kereskedelmi Részvénytársaság volt. – A szerk.]. Ott szerveztek egy ökölvívó szakosztályt, aminek a Misi bácsi volt a tréner, és ő felvett engem a csapatba. Tőle tanultam bokszolni, ami nem jött rosszul a későbbi időben. Misi bácsit – ezzel előbbre ugrom, de itt kell elmondani – meggyilkolták, nem tudjuk, hogy kik. A felszabadulás után a magyar bokszolók lementek Érsekújvárra megkeresni azt, aki Misi bácsit feljelentette vagy kivégezte, agyonlőtte, agyonverte, ezt se tudjuk. De nem találták meg.

1938 után Vágsellyén volt színjátszó körünk. Voltaképpen – nem létezett ilyen, csak most fogalmazom meg – az ottani szocialista fiatalság csinálta. Voltak benne magyarok, szlovákok, zsidók egyformán. Mert általában a szocialisták nem azt nézték, hogy zsidó vagy-e vagy református. A tartalma az volt, hogy demokratikus, ha úgy tetszik, akkori fogalommal: államellenes. A rendezőnk az apám volt, de ez egy nagy csapat volt, legalább tizenöt ember. Mindent, amit előadtunk, be kellett adnunk a csendőrökhöz jóváhagyásra. Részben játszottunk valódi, megírt darabokat, komédiákat, könnyűt, részben helyenként beledolgoztunk és beledumáltunk. Aztán elszemtelenedtünk, magunk írtuk meg az aktuális darabjainkat, ráírtuk valamelyik szerző nevét és az ő darabjának vagy jelenetének a címét – nekünk is megvolt az engedélyezett darabok listája –, és beadtuk a csendőrségre jóváhagyni. Megnézték a listát, látták, hogy név stimmel, cím stimmel, pecsét rá, engedélyezve. Így tudtunk játszani. De azért egy csendőr mindig ott ült az előadáson, ellenőrizni, hogy mi megy. De úgysem ismerték a magyar irodalmat, pláne kabaréirodalmat, mert azért az ilyen jellegű volt. Akkor is, ha versek is hangzottak el közben, József Attila-versek, amik az akkori rendszer számára nem voltak túlzottan kellemesek. Azért a legerősebbeket egyszerűen nem mertük, tönkretettük volna a lehetőségünket. De egyszer az egyik kollégánk – mi se tudtuk – megcsinálta egy helyi csendőrnek a maszkját, és abban jött ki. Amitől mi alig bírtuk folytatni az előadást, mert röhögőgörcs fogott el minket, úgyhogy hátat kellett fordítani a közönségnek, hogy valahogy kibírjuk. Ezeknek az előadásoknak olyan híre lett, hogy Szentől – ami akkor az utolsó magyar állomás volt, utána Szlovákia volt – Komáromig, mindenhol jöttek ezt nézni. Minden faluban volt munkás kultúrotthon. Ez volt a helyiségünk, ott tartottuk az előadásokat.

Az új határ ott húzódott a közelünkben. Én tudtam, hogy sok mindent csempésznek át onnan, mert Szlovákiában volt olyan, amit Pesten se lehetett kapni, falun még kevésbé. Gondolok olyanokra, hogy szardínia, kakaó satöbbi. Apámék viszont embereket csempészték át, olyanokat, akiket üldöztek [Szlovákiában 1941-ben vezették be a zsidótörvényeket – lásd: Zsidó Kódex –, a zsidók deportálása pedig 1942-ben kezdődött. Lásd: deportálások Szlovákiából. – A szerk.]. 1940–1942 táján lehetett. Erről tudtam. Aztán amikor nagyobb lettem, jöttek emberek, nálunk aludtak, és másnap reggel a szüleim irataival feljöttem velük Budapestre, itt már várták őket az állomáson. Szóval több dolgom nem volt. Csak annyit kellett tudnom útközben, hogy ők az apu és az anyu, és együtt megyünk Pestre, bevásárolni, mit tudom én. Aztán fogtam a szüleim iratait, és egyedül mentem haza. Hogy üldözöttek, azt tudtam. Hogy nagyjából zsidók, ezt is tudtam. Nagyjából, nem feltétlenül, kommunisták voltak.

Negyedikesek voltunk 1941-ben [a nyolcosztályos gimnázium negyedik osztályáról van szó], amikor összevissza keverték a két párhuzamos osztályt. Nem tudom, akkor mennyire értettük meg ennek a mélyebb tartalmát, azt hiszem, csak jóval később lett világos számunkra. A két osztályban ugyanis fiúk és lányok, katolikusok, reformátusok és zsidók jártunk, és úgynevezett szaba–don választható második idegen nyelvként részben olaszt, részben szlovákot tanultunk. Az első kötelező idegen nyelv természetesen a német volt. Itt a „természetesen” nem pedagógiai, hanem politikai szükségszerűséget jelent, hiszen 1941-et írtunk. Ekkor voltunk negyedikesek, s összevissza keverték a két párhuzamos osztályt. Illetve csak látszólag összevissza, mert megcserélték a „tisztá” osztályt. Ebbe kerültek azok a fiúk, akik –katolikusok voltak, és a kisebbségi, tehát szolgaságra „termelt” szlovák nyelv helyett a „győztesek” úri olasz nyelvét tanulták. A másik osztályba, mint a majdani kukavagonok ideiglenes szemét-tárolójába kerültek a zsidók, a reformátusok, a szlovákok és a lányok.

Körülbelül 1942-ben lehetett, ha egy évet tévedek, arról nem tehetek. Minden évben volt a KISOK-nak sportversenye, ez a Középfokú Iskolák Sportköreinek Országos Központja. Én azon a nyáron egyszerre akartam indulni az aranyért és az ezüstért, mert szabályosan ilyen díjak voltak. Nota bene én voltam az egyetlen zsidó fiú, aki a tornász verseny csapatban voltam. Történt egy szép napon, hogy a tanárunk, aki felvidékiként igen rendes ember volt, elmondta, hogy a verseny csapat gyakorlatozik, a többiek ezt és ezt csinálják... „Menczel, hozzám!” Odamentem, szó nélkül a zsebébe nyúlt, kivett egy papírt, odaadta, elfordult, és ment valamelyik csapatot dirigálni. A papír, amit ideadott, a KISOK-nak a hivatalos levele volt, amely úgy szólt, hogy a versenyen zsidó vagy zsidónak tekintendő személy nem indulhat. Jó céllovó voltam, pontlovó voltam, és miután ez kiderült, én lettem a céllovó csapat edzője, vezetője. Végigolvastam a papírt, odamentem a tanárhoz – tornaórán is eléggé levente módon, ilyen katonás módon viselkedtünk –, „Köszönöm szépen. Jelentem, a céllovó csapatból is kilépek.” „Ne lépjen ki, maradjon gyakorlatban!” „Kilépek.” „Jó, gondolja meg! Óra végén jelenti.” Valahol izzott bennem a düh, mert engem, a gyereket, most ért először személy szerint a zsidóüldözés. Hogy én nem indulhatok. Az az ügyetlen trampli, aki szétvetett lábakkal ül a korláton, az indulhat, de én nem. Nem a tanárra voltam dühös, mert az nagyon rendes volt, a rendszerre voltam dühös. A gyűrűn nem dolgozott senki, felmentem a gyűrűre, szőnyeget se húztam magam alá, mert ilyenkor az ember nem gondolkozik, egyszerűen felmentem a gyűrűre, és elkezdtem csinálni, amit csak tudtam, de maximális sebességgel. Óriásforgástól kezdve, mindent. Sikerült kiesnem. Kissé elájultam, amikor magamhoz tértem, akkor a tanár meg néhány srác ébresztgetett, meg vizes ronggyal borogatott, meg a véres számát

törölték, mert fogam ugyan nem törött ki, de a szám vérzett. Na ez volt az első személyes találkozásom a fasizmussal, az antiszemitizmussal, a rendszerrel.

Ha jól emlékszem, 1944 áprilisában jött ki az a rendelet, hogy zsidó nem utazhat [1944. április 7-től korlátozták a zsidók utazását: nem használhattak személyautót, motorkerékpárt, nem utazhattak vasúton, taxin, hajón vagy társasgépkocsin. – A szerk.]. Én vonattal jártam be Érsekújvárra, tehát ezek után nem utaztam. Magyarul: nem mentem iskolába. Édesapám bevitt a rendelőbe, és tanított a medicinára, hogy szükség esetén kiadhassam magam medikusnak. Aztán egy szép napon Petró Géza keresztény osztálytársam becsöngetett, bejött és átadta a bizonyítványomat – nekem eszembe se jutott, hogy bizonyítványosztás napja van. A bizonyítvány úgy szólt – és most tessék a tanári karra gondolni –, hogy színjeles vagyok, és mulasztott óráim száma nulla. Nem voltam rossz tanuló, de színjeles soha. Április óta nem jártam be. Ezt akkor csak felvidéki emberek csinálták meg. Azt hiszem, ez volt az első alkalom, ahol ha úgy tetszik, elbőgtem magam. A meghatottságtól, félreértések elkerülése végett.

Aztán édesapámat úgynevezett honvédelmi munkaszolgálatos orvosként kirendelték Újkígyószra [Újkígyós – nagyközség volt Békés vm.-ben. – A szerk.]. El kell mondanom, hogy amikor köztudomású lett, hogy apámat el akarják vinni, akkor jött hozzá egy parasztküldöttség, hogy az egész falu aláír egy beadványt, hogy apámat ne vigyék el. Jöttek, hogy írnak egy ilyent, és apámtól kérdezték, hogy hova küldjék. Persze azt mondtuk, hogy semmi értelme, és ne írjanak! Újkígyós Békéscsaba mellett van, ahonnan a helyi orvos bevonult, tehát nem volt egészségügyi ellátása a környéknek. Az ottani főszolgabíró – akit én nem ismertem, soha életemben nem láttam, de nagyon rendes embernek kellett lennie – a kornak megfelelően nem barátságosan, hanem roppant hivatalosan azt mondta apámnak, hogy „Mégis hogy gondolja az ittlétét? Maga zsidóként keresztény cselédet vagy szakácsnőt nem foglalkoztathat. Úgyhogy küldök egy táviratot a vágsellyei szolgabírónak, hogy a feleségét és a családját, bútorokkal, mindennel együtt indítsák útnak Újkígyószra” [1944 áprilisában rendeletileg megtiltották a zsidók háztartásában nem zsidók alkalmazását, – A szerk.]. Ez volt 1944. valamikor június végén. Apám önéletrajzából derül ki, én nem emlékeztem rá, hogy ő összesen öt hétig volt Újkígyóson. Én az édesanyámmal később mentem utána, és engem előbb hívtak be munkaszolgálatra. Én ott két hetet töltöttem. Semmiféle emlékem nincs. Nem vettem észre olyat, hogy utálták volna a zsidót.

Újkígyóson volt egy orvoslakás, ami üres volt, és volt egy zöldkeresztes nővérke [lásd: Zöld Kereszt], ő volt édesapám asszisztensnője. Én Újkígyósról vonultam be munkaszolgálatra. Egy hétre rá, pontosan a születésnapomon, 1944. július tizenkettedikén kaptam a munkatáborban egy feladó nélküli levelezőlapot, amelyen csak annyi volt, hogy „Szüleit elvitték”. Szent meggyőződése, hogy a nővérke küldte ezt a lapot. Az írását ugyan nem ismertem, de csak ő lehetett. Én 1945 után próbáltam megtalálni, de közben férjhez ment, úgyhogy a nevét se tudtam már. Nagyon szerettem volna neki megköszönni. Mert a rossz hír is hír, és több, mint a semmi. A csendőrmester, aki ott a parancsnok volt, egy nappal korábban vitette be a szüleimet a gettóba, mint ahogy az előírás volt. Másnapra, tehát aznap, amikor nekik még ott kellett volna lenniük, megjött a felmentés, hogy miután nincs orvosi ellátás, a doktor Menczel maradjon ott. Nem maradt, mert az őrmester bevitte. Miután ez az őrmester vitte ki a parasztok fiait leventeként nyugatra, amikor a felszabadulás után visszamerészkedett a falu közelébe, egy paraszt meglátta, mire a falu összes parasztja kirohant, és szabályosan agyonverték. Isten bizony nem vagyok vérszomjas, de speciel ennél nagyon szívesen ott lettem volna, és rúgtam vagy ütöttem volna én

is.

Munkaszolgálatra Püspökladányba vonultam be, körülbelül egy hónapot voltunk ott. Ahhoz képest, amit az ukrainai munkaszolgálatosok mesélnek, hogy úgy mondjam, gyöngyéletünk volt. Volt ott egy tisztes iskola, azok időnként kiszúrtak egy-egy nagyon zsidó kinézésű fiút, bevitték a saját körletükbe, és összeverve jött ki. Le kellett fektetni meg gyógyítani meg kezelni. Szóval azért aranyélet ez se volt. Egyszer sorakozón ott volt egy számunkra ismeretlen tiszt, és azt mondták, hogy „Szakképzettek kilépni!”. Az én szakképzettségem annyi volt, hogy gimnazista koromban minden nyáron egy hónapig tényleg szünetem volt, de édesapám akaratából egy hónapig dolgoztam különböző műhelyekben. Voltam autóvillamosságis, voltam asztalos, voltam villanszerelő, voltam lakatos, voltam bádogos, minden voltam. Kitanult szakmám voltaképpen nem volt, csak beletanultam. Amit egy hónap alatt meg lehet tanulni, az alapokat azért megtanultam. Végigment ez a számunkra ismeretlen tiszt a sor előtt: „Mi a foglalkozása? Mi a foglalkozása? Mi a foglalkozása?” Mondtam, bádogos, mert ez a legegyszerűbb. Azt mondta, nem kell. Hátraléptem, és újra beálltam a sorba, és amikor megint hozzám ért, akkor azt mondtam, hogy esztergályos. Kell. Így jutottam szakképzettként Mosonmagyaróvárra, ahol összegyűjtötték az összes szakképzett munkaszolgálatost.

Az igazság az, hogy gyakran egyszerűen csak hordtuk át a lőszeres ládákat az egyik telepről a másikra, aztán a másíkról vissza az egyikre, de nagyon szépen kellett fölrakni. Csak arra volt jó, hogy elfoglaljanak minket és dolgoztassanak. De aztán jöttek a németek, hogy nekik emberek kellenek, és kérdezték, hogy ki beszél németül. Én németül jól beszéltem, jelentkeztem. Így lettem ennek a németeknek dolgozó brigádnak először tolmácsa, aztán századparancsnoka. Mert minden századnak volt természetesen katonai századparancsnoka, de volt egy zsidó századparancsnok is. Ebben semmi jó nem volt, mert hogyha a fiúk szóltak nekem vagy bármelyik századparancsnoknak, ők nyugodtan lóghattak, bejártak feketén Magyaróvárra [Moson és Magyaróvár 1939-ben történt egyesítése óta: Mosonmagyaróvár. – A szerk.]. Ha történetesen ellenőrzés volt, én mindig jelentettem azt, hogy három embert elküldtem fáért, kettőt meg nem tudom, hova dolgozni, a többiek, létszám ennyi. Mindez bokaösszeecsapás, tisztelgés, szóval ilyen katonai parádé.

Németek. Furcsa módon a németeknél jobb volt dolgozni, mint a magyaroknál. Egy pincéből kellett vagonba rakni nehéz ládákat, állítólag baltafejek voltak bennük, olyan nehezek voltak, hogy ez igaz lehetett. Én arra gyanakszom, hogy mégis más volt benne, fegyver vagy lőszer. Magyar kerettel [keretlegényekkel] – tapasztalatból mondom – ezt úgy kellett volna csinálnunk, hogy minden zsidó a vállára vesz egy ládát, és cipeli a vagonig, amíg össze nem roskad. A németek hoztak keskenynyomtávú síneket, lerakták a raktártól a vagonig. Hoztak két kocsit, ilyen pici vasúti kerekkel, a pincében csináltattak velünk egy állványt – velünk csináltatták, de egyáltalán csinálhattuk, már ez is jó. Szóval két ember a pincében felemelte, voltaképpen csak kézmagasságig egy platóra, ott állt másik két fiú, az továbbemelte a következőre, és a harmadik kettő tette fel az odatolt kocsira. A kocsit ketten eltolták, a vagonba ugyanígy lépcsőzetesen rakták fel. És bent két fiú rendezte. Nem volt kétségem, hogy addig kellünk nekik, amíg tudunk dolgozni, de a németek igyekeztek az erőnket megtartani, hogy dolgozni tudjunk.

Itt még egy kalandom volt. Első nap, amikor megérkeztünk [Moson]Magyaróvárra: sorban állás ebédért, csajkát odatartani a kondérhoz. Odatartom, és a szakács, aki osztja a kaját, megfogta a

csajkám másik felét. Na ezt én már nagyon jól ismertem, ez arra való, hogy amikor belevágta a kaját, akkor ki is tépi a kezemből, hogy kiessen az étel, és ne tudjak enni. Tehát nagyon jól megmarkoltam. Nem ez történt, nem kitépni akarta, hanem ott tartotta, és még egy kanállal mert bele. Kérem szépen, az, hogy valaki minden indok nélkül gonosz hozzám, ez természetes volt, ez nem volt feltűnő. De hogy valaki minden indok nélkül jó hozzám, ez furcsa volt. Tehát megkerestem ezt a fiút. Kiderült, hogy én ugyan nem ismertem őt, de ő ismert engem. Ugyanis ez a [moson]magyaróvári szakács annak idején látta a mi vágssellyei színházi előadásainkat, és onnan ismert meg engem. Ennyit a barátságról. Aztán benn dumáltam nála a konyhán, amikor bejött egy másik, idősebb, de ugyanilyen kinézésű pali: katonanadrág, ingujj, és morgott valamit, hogy menjek a francba, és mit keresek ott, semmi keresnivalóm. Mire azt mondtam neki, hogy nem őhöz jöttem, hanem a barátomhoz, és menjen ő a francba. A pali ki is ment. Azt mondta a barátom, na most te elintézted magad. Mondom, mért? Azt mondja, ez volt a honvéd főszakács, aki a legocsmányabb besúgó, emiatt már nem tudom, hány embert kötöttek ki, mert különböző bűneiket besúgta. Most jön a furcsaság. Ez az ember egy komáromi halász volt, tehát mindig mindenkinek a szolgálja, beosztottja. Én kiabáltam vele, tehát elfogadott úrnak. Engem soha nem jelentett fel, és ha ki akartam menni este, mert feketén kilógtunk, és azt mondta, hogy ma nem megy sehova, akkor tudtam, hogy éjszaka ellenőrzés lesz, és akkor maradtam. Szóval, hogy úgy mondjam, vigyázott rám.

[Moson]Magyaróváron is egy hónapig voltunk körülbelül. Aztán a komáromi Csillag-erődbe kerültünk, ahol máig sem tudom, hogy miért és hogyan, engem bevittek kihallgatni azzal, hogy én szovjetorosz kém vagyok [Csillag-erőd – a komáromi erődrendszer egyike, 1944 őszén sok roma származású embert innen indítottak a különböző koncentrációs táborokba. – A szerk.]. Fogalmam nincs, hogyha tényleg kém lettem volna, akkor: egy, milyen információkat tudok ott zártan, őrség között beszerezni; kettő, hogyan tudom azokat továbbítani. Ez nem zavarta őket. Évekig hordtam a hátamon a cigarettaégetések nyomait, mert ez volt a vallatás egyik módszere, de aztán azok is elmúltak. Tíz vagy tizenöt év kellett hozzá, hogy elmúljon, még mutogattam, mondjuk, úgy 1960-ig. Három nap volt a kihallgatásom, az is sok volt. A Csillagerődben csak gyakorlatozással foglalkoztunk, semmiféle egyéb nem volt. De gyakorlatoztattak egyfolytában, hogy ne lustuljunk el! Ez ugyanaz, mint hogy cipeltük a ládákat az egyik udvarból a másikba és vissza. Az egész néhány napig tartott. Komáromból mentünk a Csallóközbe lent nyúni, ami a világ legrondább munkája. Kézzel, marokkal kell azokat a kemény töveket kiszakítani, az nagyon kemény munka. Más izmokat követel a paraszti munka, mint a munkásembernek a munkája, és azok az izmaim nem voltak kifejlődve, mert én földműves munkát sose csináltam. De elég erős fiú voltam, tehát baj nem volt. Máig is emlékszem, hogy egy Fiedler nevű úr bérelt ki minket a honvédségtől erre a keserves lennyűvésre. Utána visszamentünk Komáromba.

Mondtam, hogy [Moson]Magyaróváron századparancsnok lettem. Azt is kezdtem mondani, hogy a fiúknak jó volt, mert ha szóltak nekem, akkor nyugodtan lóghattak. Én nem lóghattam, mert ha valakinek – keretnek, tiszteknek, németeknek – valami kellett, akkor „Menczel!”. Mert én tolmácsoltam is a magyar tiszteknek a németeket, és viszont. Szóval én nem lóghattam meg, én nem voltam bent [Moson]Magyaróváron, ezért untam a századparancsnokságot. Komáromban volt egy zászlóaljírnok, aki szintén zsidó fiú volt, azt hiszem, azért lett zászlóaljírnok, mert Magyar volt a vezetéknéve, és a szolgálatvezető főtörzsőrmestert is Magyarnek hívták, aki egyébként egy vadállat volt, de nem tűrhette, hogy egy Magyar nevű a többi zsidó között legyen. A zászlóaljírnok

segítségével én átmentem egyszerű munkaszolgálatosnak a másik századba, és az én századomat átvette valaki más. Hogy ezt miért csináltam, azt nem tudom, csak untam a századparancsnokságot. A vége az lett, hogy a másik századot – amelyiket otthagytam – beosztották az ELO-ba, az ellátó osztályhoz Székesfehérvárra, ami nagyon jó hely volt, mert egy élelmiszerraktárban mindig van mit enni. Minket meg vittek az FFG-be, a Fémáru- Fegyver- és Gépgyárba, azelőtt úgy hívták, hogy Lampart, az Pesten, a Királyerdő fölött volt [A Lampart márkanévet 1932-ben jegyezték be mint védett márkát. Maga a Fémáru Fegyver- és Gépgyár 1935-ben jött létre több korábbi cég összeolvadását követően. Három üzemegysége volt, a Soroksári úton volt a gyár, Kőbányán hengermű, Törökbálinton pedig szerelőüzem működött. Egyébként az FFG nem a csepeli Királyerdő fölött volt, hanem a budai részen lévő Kamaraerdő fölött. – A szerk.]. De aztán a másik csapat sem jutott el az ELO-ba, mert közben bombázták Szőnyben a benzinfeldolgozót, rettenetes tűz volt. Odavitték az egész századot, amit én otthagytam, és a fele ott pusztult.

Minket barakkok vártak a Kamaraerdő felett. Fabarakkok voltak, a gyáron kívül. Három napig cipeltük az üres lőszeres ládákat – balról jobbra, szabályos gúlába raktuk, aztán lebontottuk, és cipeltük jobbról balra, ahonnan hoztuk. De ha egyetlen láda nem állt pontosan a helyén a gúlában, akkor újra kellett építenünk az egészet. Aztán vagy nyolcunkat, esztergályosokat bevitték a rezsiműhelybe, tehát ami az üzem számára dolgozik, nem fegyvergyártáshoz. Odaállítottak egy esztergapadhoz, hogy mutassam meg, hogy tényleg tudok-e esztergálni. Abban a percben mellém lépett egy munkás, és miközben lehajolva, kvázi mutatta nekem a mit-hogyant, ilyeneket mondott, hogy „Idehallgasson! Attól a micisapkástól óvakodjon, az nyilas. Ezzel, aki itt fúr, nyugodtan beszélhet, ez a mi emberünk”. Szóval voltaképpen ilyen sima módon találkoztam az ellenállással. Ezek rendszeresen csempészték ki kézigránátokat.

A mi munkánk az volt, hogy a kézigránátokat felvágjuk, és a töltetet ládába öntsük, miután valami építkezés folyt a gyárban, és robbantani kellett a sziklát. Tehát azt, hogy hiányzik-e néhány kézigránát vagy sem, a kutya se vehette észre, hisz az eldobott üres hüvelyekkel ki foglalkozik. Aktatáskában, amiben hozták a kis tízóraijukat vagy ebédjüket, abban vitték ki a kézigránátokat. Ami azért volt veszélyes, mert a kapunál minden munkásnak be kellett nyúlnia egy ládába, és kivenni egy lapos fémlapot, olyan volt, mint egy pénzdarab. Aki pirosat húzott, azt vitték be a csendőrök – mert csendőrőrség volt a kapunál –, és megmotozták. Ha megmotoznak valakit, akinél kézigránát van, az halál. Ők úgy csinálták, hogy mindig ketten mentek. Az egyiknél volt a kézigránát, ha véletlenül ő húzta a pirosat, akkor cseréltek. De miután megismerkedtünk, lett jobb megoldás. Akkor még hordták a térd alatt megkötött nadrágot, nem is emlékszem, hogy hívják [térdnadrág], abba tettük bele a kézigránátokat, és mi vittük ki. Ugyanis mi zárt egységben és nyitott kapun mentünk ki, és nem húztunk semmiféle lapokat. Aztán a körletünk hátsó ablakához odajött az egyik munkás, adott egy üres bőröndöt, nálunk volt mindig egy másik, abba a bőröndbe tettük be a kézigránátokat, és átadtuk nekik.

Sokkal később csináltam riportot – már mint televíziós – Ajtai-val, az a Marót-csoportnak volt a vezetője, akik a Gömbös-szobrot robbantották fel, és amikor erről beszéltünk előtte, és elmondtam, hogy én Francia János sejtjével voltam kapcsolatban, akkor azt mondta, hogy lehet, hogy mi kaptuk a maguk kézigránátjait [Ajtai Miklós (1914–1982) – a háború alatt részt vett a budapesti kommunista ellenállásban. A háború után vezető minisztériumi tisztviselő volt, majd az Országos Tervhivatal elnökhelyettese, később elnöke, 1961-től tagja volt az MSZMP KB-nak, 1967–1974

között a minisztertanács elnökhelyettese volt. A Marót-csoport vezetője nem ő volt, hanem Padányi Béla mérnökhallgató, ő robbantotta fel egy társával a Gömbös-szobrot, az Erzsébet-híd budai hídfőjénél, 1944. október 6-án. – A szerk.]. Szóval így kerültem én bele az ellenállásba. Ez is veszélyes volt, de nem annyira, mint amit a munkások csináltak.

A gyárhoz még egy történet kapcsolódik, ami a munkások hozzánk való viszonyát illeti. Időnként beszöktünk Budapestre. Kamaraerdő Buda külső részén, Nagytétény után van [Viszonyítási pont kérdése: közelebb van Budapesthez, mint Nagytétény. Lényegében Budatéténnel van egy magasságban. – A szerk.]. Fönt a hegyen volt az FFG, és le lehetett menni a kamaraerdei hévmegállóhoz, és HÉV-vel jöttünk be Pestre [A mai Móricz Zsigmond körtér és Kamaraerdő (ill. Törökbálint) között az 1960-as évekig HÉV közlekedett. – A szerk.]. Voltaképpen elég könnyen mozogtunk, miután a barakkjaink egy erdő szélén voltak. Azt is mondhatnám, hogy az erdőben, csak a legszélén. Onnan lelépni nem volt különösebben nehéz, nem voltunk úgy körülvéve őrséggel, mint egy fogolytábor. Csak a keret ellenőrzött időnként. De onnan nem volt nagy kunszt lelépni. Lementünk egy lejtős hegyoldali úton a HÉV-hez. Ez nem volt egészen veszélytelen, mert kezdetben nem voltak irataim, később már lettek. Nekünk csak katonasapkánk volt és sárga karszalag, de azt le lehetett venni [lásd: munkaszolgálat (musz)]. Megvettem a Harc című szennylapot, ami a legocsmányabb fasiszta lap volt, és azt olvastam végig a HÉV-en és villamoson is. [A „Harc” című fasiszta hetilap, amely a „Der Stürmer” mintájára készült, az 1944 tavaszán alakult Zsidókérdést Kutató Magyar Intézet lapja volt. A hetilapot az intézet igazgatója, Bosnyák Zoltán szerkesztette. – A szerk.]. Mert feltételeztem, hogy aki a „Harc”-ot olvassa, az nyilvánvalóan nyilas, és azt nem akarják igazoltatni. Egyszer későn értünk vissza a táborba, és kiderült, hogy éjszaka riadó, tehát névsorolvasás volt, és hárman hiányoztunk. Mi ugyan elmondtuk, hogy későn értünk a bunkerhoz, addigra már bezárták az ajtaját, nem tudtunk bemenni, tehát máshol dekkoltunk. Egy szó se volt igaz belőle, természetesen nem is hitték el. Kaptunk tíz nap szigorítottat. A szigorított azt jelenti, hogy nappal dolgozom, az éjszakát börtönben töltöm. De nem volt börtön! Ezért a rezsiműhely megkapta az utasítást, hogy az egyik légvédelmi bunkert, ami bent volt a kapun belül, amin túl mi munkaszolgálatosok nem mehettünk, alakítsa át börtönné [A munkaszolgálatosok csak a különálló rezsiműhelyben dolgozhattak, a gyár területére nem léphettek be. – A szerk.]. Miután a rezsiműhely munkásai – ha szabad ezt mondani, a barátaim – alakították át, ragyogóan megcsinálták. Mi este bevonultunk úgy, hogy semmi nem lehetett nálunk, se könyv, se cigaretta, se gyertya, se lámpa. Ott bent várt minket a cigaretta, a gyertya, a világítás, mert igaz, hogy a kapcsoló úgy volt, hogy csak kívülről lehet kapcsolni, de betettek egy rejtett kapcsolót, hogy mi is meg tudjuk gyújtani. A lejáratot – minden bunkerben van egy vészkijárat – kívülről lelakatolták, de úgy, hogy mi belülről ki tudjuk nyitni, úgyhogy amikor sötét lett, és eloltottuk a lámpát, kinyitottuk, és friss levegőt lélegeztünk, és úgy aludtunk. Éjszaka is van ebédszünet az éjszakai műszaknak, és azt hiszem, a második naptól minden éjféli ebédszünetben a munkáslányok lejöttek hozzánk. Ez is a munkások viszonya a zsidókhoz. Mert tudták, hogy zsidók vagyunk. És ha nem, akkor ott azonnal kiderült volna a körülmények miatt.

Időközben, szeptember-október folyamán felvettük a kapcsolatot az illeggel [a cionista ellenállással – A szerk.], ahol azt mondták, hogy először a távolabbiakat kell menekíteni, mi itt vagyunk Pest mellett, tehát maradjunk addig, amíg nem akarnak minket Németországba szállítani, akkor viszont tűnés. Október tizenötödikén hangzott el a kormányzói beszámoló [lásd: Horthy-proklamáció], az volt, azt hiszem, az egyetlen eset, amikor én hivatalosan bent lehettem

Budapesten. Mert egy kerettel eltávozást kaptunk, azzal, hogy a keret végigkísér minket mindenkihez, akihez bármelyikünk menni akar, tehát mindnyájan végigjárjuk mindenkinek a hozzátartozóit. Ami persze a valóságban úgy történt, hogy összeadtunk annyi pénzt, hogy a keretnek kellő tartaléka legyen, leültettük őket az akkori Horthy Miklós téren [Ma Móricz Zsigmond körtér. – A szerk.], hogy igyon-egyen, este hatkor itt vagyunk. Igen ám! Csak közbejött a kormányzói beszéd, hogy vége a háborúnak, amit mindnyájan elhittünk. Mert nemcsak én voltam ilyen hülye, hanem tízmilliók. Nem mentünk vissza. A németek először pucoltak, mentek ki a kocsikkal, aztán jöttek vissza. Megjelentek a nyilasok fegyverekkel. Az utcán egyszerűen körbefogtak az éppen arra járókat, teljesen véletlenszerűen, és elvitték őket. Sajnos az illeggel csak megbeszélt kapcsolataink voltak, tehát tudtam, hogy szerdán este nyolckor itt és ott találkozhatom X-szel. A valódi nevét sem tudtam, akkor általában álnéven éltünk mindnyájan, minthogy a hamis irataink természetesen más névre szóltak. Nem volt semmiféle kapcsolatunk. Akkor megjelent egy rendelet, hogy aki – nem emlékszem a dátumra – tán huszadikáig, egy csütörtöki napig [Csütörtök október 19-e volt. – A szerk.] visszamegy, azt nem tekintik szökevénynek. Miután ellenállásbeli kollégáim, barátaim, elvtársaim rosszul álltak iratokkal, és ezek után még gyorsabban kellett a messze levőket menekíteni, azt mondták, hogy mi menjünk vissza. Visszamentünk. Igaz, hogy volt egy rendelet, hogy mi nem vagyunk szökevénynek tekintendők, de azért elvittek minket a csendőrök a nagytétényi kastélyba, aminek az udvara egy fallal végződik. Odaállítottak a falhoz, szemben velünk felállt a kivégzőosztag egy parancsnokkal: „Fegyvert tölts! Irány, tűz!” És én állva maradtam. Jobbra nézek, balra nézek, a barátaim is állnak. Az egyik omlott össze, mint utólag kiderült, félelemből. Szóval, csak játszottak velünk. Eljátszottak egy kivégzést, de mellénk lőttek. De megígérték, hogy legközelebb tényleg kivégeznek. Ennyi volt. Megéltem a kivégzés előtti utolsó pillanatokat.

Aztán visszamentünk, és dolgoztunk tovább a gyárban egészen decemberig, amikor kiadták a parancsot, hogy csomagolás és másnap indulás. Hogy hova, azt nem mondták, de nem volt nehéz kitalálni, hogy Németországba. Akkor az éjszaka csöndjében szépen csendben leléptünk. Akkor már megvolt a kapcsolatunk, és akkor már volt az Üvegház, és voltak a vöröskeresztes irodák, tehát volt hova mennem. Munkám is lett, mert azt mondták, hogy nekem olyan jó fasiszta képem van, tehát levanteoktató egyenruhát kaptam nyilas karszalaggal és hamis iratokat, amelyekkel mint a Hűség Házának 19-es számú futára – a Hűség Háza, az Andrássy út 60, a nyilas központ volt – különböző, nyilván olyan embereket, akikre a mozgalomnak volt szüksége, hoztam ki, részben a Teleki térről, részben az Albrecht laktanyából. A Teleki téren volt egy ház, ott gyűjtötték össze azokat a zsidókat, akiket a pályaudvaron akartak bevagonírozni [A Teleki tér 4–10-ben (az egykori Antiszemita Párt egyik gyülekezőhelyének – Teleki tér 8 – szomszédságában) volt nyilasház – gyűjtőház –, ahova 1944 őszén „utcán elfogott, lakásokból kirángatott zsidókat hoztak be” („Zsidó Budapest”, 480. oldal). – A szerk.]. Nyilván Németországba akarták küldeni őket, ezért kellett őket kimenekíteni. Az Albrecht laktanyában meg utcán elfogott emberek voltak leginkább [A laktanya a mai Lehel út, Dózsa György út, Tüzér és Csángó utca határolta területen állt. – A szerk.]. Természetesen ugyanúgy üvöltöttem velük, mint a többi nyilas, és csak amikor ketten indultunk útnak, akkor szegődtem melléje, és nem előttem ment, és mondtam el neki szép csendben, hogy ki vagyok, és biztos helyre viszem. A biztos hely egy vöröskeresztes tábor volt az Amerikai úton [lásd: Kolumbusz utcai menekülttábor], aminek nagyon sok pénzért SS-védeltsége volt. Hogy ezt ki intézte, nem tudom, nem is az én dolgom. Nekem ott is volt egy fekhelyem, éjszaka kellett ott egy hely, hogy ne kelljen kóborognom, bár voltak irataim. Hamisak, de iratok. Olyan iratom is volt, hogy

Kolozsvárott vagy Nagyváradon, nem tudom, mindenesetre Erdélyben, olyan helyen, ahol már oroszok voltak, tehát nem lehetett ellenőrizni, egészségügyi okokból, nem tudom, milyen nemi baj miatt végeztek rajtam egy műtétet. Mert az, hogy körül vagyok metélve, nyilvánvalóan kiderül.

Én is készítettem iratokat. Véletlenül derült ki, hogy az egyik hadiüzemi parancsnoknak az aláírását tökéletesen tudom utánozni. Én is bejártam a hamispapírgyártó műhelybe, megláttam az aláírást, és mondtam, hogy ezt én meg tudom csinálni. Leültem, és kapásból megcsináltam ugyanazt az aláírást. Attól kezdve dolgoztam mint hamisító is az Üvegház pincéjében. Először voltak a valódi schutzpassok. Aztán sorba kaptuk a munkásszázadoktól a teljes névsorokat, és éjszakánként a pincében gyártottuk a hamis schutzpassokat. Egy-egy lány gépelte, és én meg többen mások diktáltuk a neveket, és csomagszámra küldtük az egyes századoknak a schutzpassokat. Akkor még azt hittük, hogy ezek érnek valamit. Zsebükben a papírral, mi azt hittük, hogy védve vannak. Megmondták nekik, hogy ezt csak akkor lehet használni, hogyha el akarják őket vinni. Szóval ezt csak eltenni, amíg nincs rá igazán és komolyan szükség. A schutzpass alapján ők svájci állampolgároknak számítanak, tehát a magyar hatóságok nem nyúlhatnak hozzájuk elvileg. Annyit értek végül, mint a klozettpapír, ha szabad magam ilyen szépen kifejezni. De ezt még akkor nem tudtuk, úgyszólván gőzerővel gyártottuk.

Egyszer az aktatáskám tele volt aláírt és lebélyegzett, de kitöltetlen születési anyakönyvi kivonatokkal meg még valamilyen iratokkal, amikor a Nyugatival szemben egy nyilas járőr megállított, és igazoltatott. Tél volt, tehát ez már november, december. Az aktatáskámat odaadtam az egyik nyilas srácnak, mert ezek tizenéves kölykök voltak, kényelmesen levettem a kesztyűmet, benyúltam a brifkóba, kivettem a természetesen hamis irataimat, igazoltam magam, visszaadták az iratokat. Mondom: „Várjon egy kicsit!” – felvettem a kesztyűmet, visszavettem az aktatáskát, amit ha megnéznék, akkor világvége. De miután nála volt, tehát nem nézték meg. Szóval azért ilyen apróságok is voltak. Fellépés. Eléggé magabiztos voltam. Magabiztos voltam? Szemtelen voltam. Legyünk őszinték! Az igazság az, hogy egyikünk sem számított rá, hogy ezt sikerül túlélünk. A barátom a tár utolsó golyójába belekarcolta a monogramját. Nekem is volt fegyverem, akkor nem volt nálam szerencsére. Én nem karcoltam be a monogramomat, de elhatároztam, hogy az utolsó golyót nem lövöm ki, mert inkább magamnak tartom, mint hogy hagyjam magam megkínozni, hogy kiszedjék belőlem, amit el tudok mondani.

A KISKA-val volt kapcsolatunk, de a kommunista ellenállással nem. Túlzott volt a titkolózásunk, ezért nem volt kapcsolatunk például a Marót-csoporttal. Erről Ajtaival beszélgettünk később, hogy sajnos féltünk, és nem bíztunk egymásban, és nem tudtuk, hogy hogyan vegyük fel a kapcsolatot. Szóval nem volt kapcsolat. Nekem csak a cionista ifjúsági mozgalommal volt kapcsolatom. Ezek mind az ő dolgaik voltak, amiket eddig elmondtam. Amikor mi bejártunk Budapestre, itt ismerősökön keresztül, tehát zsidókon keresztül tudtuk felvenni a kapcsolatot, nyilvánvalóan a cionistákkal. Az egész Üvegház voltaképpen a cionista mozgalomnak a kezében volt.

Egy szép napon – mert ott tartottam, hogy embereket időnként éjszaka szöktettem az Amerikai útra – reggel puskalövésre ébredtünk, és hangszóróra: „Sorakozó! Senki nem hagyhatja el a terepet!” Magyar csendőrök vettek körül minket és katonák és nyilasok persze [A Kolumbusz utcai tábornak 1944. december 3-án rohanták meg a nyilasok, az időseket a gettóba hurcolták, a munkaképeseket Bergen-Belsenbe deportálták. – A szerk.]. Az irataim szerint én ugye nyilas futár voltam, egy másik katonatiszt, a harmadik nem tudom, micsoda, szabadságon. Többen voltunk ott

ilyenek. Egyetlen fiú volt, aki azt mondta, hogy ő megpróbál ezekkel a papírokkal kijutni. Mi meg voltunk győződve, hogy nem megy, úgyhogy megsemmisítettem a papírjaimat, mint ahogy a többiek is. Ez a fiú odament a parancsnokhoz, szabályosan katonásan jelentkezett: sebesülési szabadságon itthon levő őrmester vagy micsoda a frontról, és egy zsidó tartozik neki, azért jött be ide, hogy a pénzét visszakapja. Duma, duma, végül nadrágot letolni! Kész, lebukott. Ott, akkor láttuk utoljára, amikor két nyilas elkísérte. Jóval később volt egy házunk, valamelyik, a Liget felé vezető úton, nem emlékszem, ennek a hátsó lépcsőjét használtuk. Ott találkoztam vele, és a következő történetet mondta el. Bevitték a Margit körútra a katonai fegyházba, ahol három napig a kutya se kérdezte, hogy micsoda, majd felvitték egy hadbíró századoshoz, a rang mindegy. A fiú gondolta, hogy ő itt már nem veszthet semmit, a golyót úgyis megkapja, úgyhogy amint bevitték, nem várt semmi kérdést, vigyázzba vágta magát, tisztelgett, és azt mondta: „Százados úr! Alázatosan jelentem, hogy lehet az, hogy egy magyar katonát, olyan ember, aki nem katona, mert ezek a nyilasok civilek, elfog, három napig sitten vagyok, három napig senki sem kérdezi, hogy mi vagyok, mikor én sebesülési szabadságon vagyok itthon.” – Nagy duma. Jó, rendben van. „Hozzák be az őrmestertől – ez állt a papírjaiban – elvett dolgokat!” – A fiúnak sose volt revolvere. De a revolvertáska az természetesen hozzátartozott, leginkább szalámis zsömlét tartott benne. Behozták a cuccait, felvette, kinyitotta: „Jelentem, eltűnt az oldalfegyverem.” „Hozzanak egy oldalfegyvert az őrmesternek!” – Úgyhogy bement revolver nélkül, kijött egy szolgálati töltött revolverrel. Na, ilyen is volt.

Minket viszont, akik ott maradtunk, vagonba raktak. Nyolcan vagy tízen voltunk fiatalok, akik a bedrótozott ablak ellenére menekülni akartunk. Egy teljes éjszakát állt Kőbányán a vonat, úgyhogy nyugodtan kiszökhettünk volna, az öregek nem engedtek. Félték. Mert hogyha mi megszökünk, akkor őket fogják megtizedelni meg felelősségre vonni, meg nem tudom, micsoda. Na most az igazság az, hogy lecsapni le tudtuk volna őket, de hát nem fogok öreg zsidókat megverni. Nyolc napig tartott, amíg sikerült őket meggyőznünk, hogy teljesen mindegy. Győrön túl voltunk, egy rossz emlékű helyen, Abdán [1944-ben, sok, a bori rézbányákból nyugat felé hajtott munkaszolgálatost itt lőttek agyon a németek (többek között Radnóti Miklóst is). – A szerk.], ahol kibontottuk az ablakot, az első két fiú kiugrott. Az utolsó vagon volt a csendőrké. Hallottunk valamit, kinéztem, láttam, hogy az utolsó kocsiból reflektoroznak, és ezt a két fiút lelőtték. Úgyhogy várni kellett. Átmentünk Abda állomáson, utána sötét lett, nem reflektoroztak, gyerünk ki!

Azt tudtam, hogy a réteken meg erdőkben menni veszélyes, mert akkor nyilván bujkálok. Tehát kimentem az országútra. Az országúton már baktattam egy jó ideje, amikor kocsizörgést hallottam. Megfordultam, megnéztem: a tejes. Megálltam, ő is megállt, azt mondja: „Győrbe megy?” „Igen.” „Na, ugorjon fel!” Felugrottam. 1944 decemberében Budapestről már csak egy kivezető út volt a nyilasoknak, mert a szovjetek már körülfogták, és nekem ezen az úton kellett visszajutnom, mert csak Pesten juthattam megint iratokhoz. Igazán elbújni csak tömegben lehet, tehát Pesten. Mázhalm volt a tejessel, fogalmam nincs, hogy gyanította-e, tudni nem tudhatta, de gyanítani gyaníthatta, hogy ki vagyok. Elmondta, hogy nagyon rossz most ám Győrben, mert például az állomáson ott vannak a csendőrök, és aki odamegy, azt igazoltatják, és az emberek leginkább azt csinálják, hogy kimennek a város végén a benzinkúthoz, mert ott a teherautók meg szoktak állni tankolni, és teherautóval vitetik magukat tovább némi pénzért. Még egy szerencsém volt vele. Nem tudtam, hogy Győr határában ellenőrzés van, ez viszont, amikor odaértünk az őrbódéhoz, akkor elüvöltötte magát, hogy „tejes!”, és simán mentünk tovább, megállás nélkül. Ő aztán, miután házanként ment,

engem lerakott, én meg messze elkerülve a pályaudvart, kimentem a város végére. Sikerült egy teherautóra feljutnom, azt hiszem, Komáromba ment vagy valamivel tovább, de én Komáromig mentem. Komáromban egy másik teherautóra kéredzkedtem fel. Lefeküdtem a platón, amikor egyszerre felszállt ugyanoda a platóra egy csomó magyar csendőr. Na, Isten! Akkor már nagy gyakorlatom volt a mesében, tehát azonnal elmondtam nekik – Komáromban voltunk –, hogy érsekújvári gyerek vagyok, Pesten dolgozom, de édesanyám beteg lett, és hazamentem három napra, most mondják meg nekem, mert maguk értenek ehhez, hogy mit csináljak, hogyha közben a gyárat kiköltöztették Németországba, és akkor én ártatlanul itt állok szökevényként? Mondják meg, hogy kihez forduljak, vagy hova forduljak! Na, ezek adtak is jobbnál jobb tanácsokat, nagyon jóban lettünk, végén az egyik meg is hívott a lakására, meg is adta a címét. Budapest közepén tettek le, és a csendőrök hoztak keresztül minden záró izén [ellenőrzőponton]. Akkor Budapestről inkább már csak menekültek, errefelé nagyon kevés kocsi jött.

Először felmentem a nagybátyám feleségéhez, az őskeresztény nagynénémhez. Hét napja nem ettem, hét nap alatt a vagonban egy karéj kenyeret ettem meg, tehát jaj de jól tápláltnak nem éreztem magam. Egyszerűen enni akartam kérni, nagynéném páros lábbal rúgott ki. Mint utólag kiderült, azért, mert otthon rejtegette a zsidó férjét, a Muki bácsit. Engem a házban ismertek, a házmester néni meglátott, megismert, bevitt magához, és adott egy tejeskávét, vajás kenyeret, nem tudom, mit. Aztán egyszerre csak rémülten kinézett, és azt mondta, hogy „Jézus Máriám! Jön a két fiam”. Beállított két egyenruhás nyilas. A mama rettenetesen meg volt rémülve. A fiúk nyugtatták, azt mondták, menjen be a szobába, mert a konyhában ültünk, mert ők velem beszélni akarnak. Kiderült a következő. A két fiú valóban elment nyilasnak, és csak a Szálasi hatalomátvételekor tudták meg, hogy az anyjuk zsidó, amit soha nem tudtak. Ezek után megbeszélték, hogy ők maradnak nyilasok, de megpróbálnak valamit csinálni, már csak anyjuk védelmében is. És ez valahol észhez térítette őket, hogy nem csak másokra vonatkozik a zsidóüldözés, hanem az ő édesanyjukra is, és most végre itt voltam én, akiről feltételezhető volt, hogy kapcsolatot tudok nekik teremteni. Én azt mondtam, hogy én ebben nem tudok dönteni, nekem a főnökeimmel kell beszélnem, úgyhogy kísérjenek el. Tehát két fegyveres nyilas kíséretével, abszolút biztonságban, minden irat nélkül vonultam végig a városon. A Bajcsy-Zsilinszky út sarkán elengedtem őket, mert az Üvegházig mégse akartam vinni őket. Nem akartam még megmutatni a helyet. A történet folytatását nem én bonyolítottam le, én a felső kapcsolatunknak ezt az egészet jelentettem vagy elmeséltem, ahogy tetszik. A két fiút megkeresték, és a két fiú a mozgalomnak dolgozott, valódi nyilas egyenruhában és valódi nyilasként. Úgyhogy ezeket beszerveztem.

Be akartam menni az Üvegházba, szembe jött egy barátom, egy fiú, akit ismertem. Az illegben természetes volt, hogy nem köszönünk egymásnak, mert ha az én nyomomban vannak, őt, ha az ő nyomában vannak, engem kapnak el. A fiú, ahogy mellém ért, azt mondta: „Gyere utánam!” Megigazítottam a cipőfűzőmet, és mentem utána. „Hova mész?” „Az Üvegházba.” „Van iratod?” „Nincs.” „Akkor ne menj, mert a kapuban igazoltatnak.” „Hova menjek?” Bemondta az utcát, a Perczel Mór utca sarka. „A második emeleten, a vöröskeresztes irodában keresd Balogh urat!” Jó. Elmegyek. Második emelet, keresem. „Üljön le, egy kis türelmet!” Na de miért higgye el nekem a Balogh úr, hogy az vagyok, aki vagyok és nem provokatőr? Aztán kijön a hölgy, azt mondja: „Tessék bemenni!”. És ott ül velem szemben Balogh úr, falubeli barátom, Blau Sanyi. Na, akkor már otthon voltam. Úgyhogy kaptam iratokat, de gyenge iratok voltak. Születési anyakönyv volt,

de nem volt felmentés. Hát milyen alapon vagyok én itthon, és nem a fronton? Úgyhogy ott dekkoltunk tizenvalahányan. Újságokat kaptunk, tehát tudtuk, hogy mi van.

Felfedeztem egy hirdetést, hogy a Hunyadi Páncélgránátos Brigádba felvétel a Markó utcai iskolában [lásd: Hunyadi Páncélos Hadtest]. Mindenkinnek, aki ebben a korosztályban van, már be kellett vonulnia. Tehát ez nyilván a nyilasok akciója arra, hogy beszívják azokat, akik eddig lógtak. Ezt ki kell próbálni! Blau Sanyinak megmondtam, ő volt a főnök, elmentem és jelentkeztem. A frontra akarták vinni őket. Éppen előttem vittek el egy cigány fiút, aki sajnos ugyanazon a helyen harmadszor jelentkezett, és így lebukott. Ugyanis mindig egy adott dátumra szóló behívót kaptunk. A cigány fiú harmadszor jelentkezett, mert lejárt a behívója, tehát nem jelent meg a megadott időben, és így lebukott. Normális ember nem jelenik meg, csak a hülye nyilasok. Ez arra volt jó, hogy időt nyerjen az ember. Láttam, hogy az a fiú, aki a papírokat kiállította, ilyen alvilági srác, tehát az ő nyelvén kell vele beszélni. „Te mikor akarsz bevonulni?” Mondom: „Idefigyelj! Karácsonyt itthon tölteni, szilveszterkor még egyet piálni a haverokkal, aztán megyek akár az ördög ellen is.” „Na jó. Akkor január másodikára behívó.” „Köszönöm. Éljen Szálasi!” – mert persze csak így lehet köszönni. Volt egy valódi, leellenőrizhető behívóm január másodikára. Aznap délután tizenvalahány zsidó fiú, akik ott dekkoltak, jelentkezett a Hunyadi Páncélgránátosba.

De a behívót nem tudtuk január másodikáig kiélni, mert karácsonykor megjelent egy falragasz, hogy akinek akármikor szóló behívója van, vagy szabadságon van, az huszonnégy órán belül jelentkezzen. Az Üvegház mellett volt az MLSZ-nek, a Labdarúgó Szövetségnek a székháza, ami üres volt, oda átvezetett egy titkos ajtó, annak a pincéjében dekkoltunk sok százan, ha nem ezren, több ezren, mert az egy hatalmas pince volt. Az Üvegházon át hoztak ételt, és volt tartalék kajánk. Elég kevés, elég vacak, olyan gersli kaja volt leginkább. Az ilyen száraztészta, amit meg lehet főzni, és megtölti az ember gyomrát. Hát finnyásnak nem köll lenni, pláne nem ilyen időkben! De ott az egész társaság vagy neológ, vagy asszimiláns volt, szóval ott nem voltak kóser ügyek. Ott szalonáztunk is. Az Üvegházba közbe betörték a nyilasok, egy csomó embert kivittek [1944. december 31-én törtek be a nyilasok az Üvegházba, az embereket kihajtották az utcára, többeket megöltek vagy megsebesítettek. – A szerk.]. A mi pinceablakaink be voltak sötétítve, és valami zörgést hallottunk ott. A lányokat, nőket messzebbre küldték, mi, néhányan fiúk, akiknél fegyver volt, ott maradtunk. Aztán amikor elhalt a zaj, mert elvitték a nyilasok az összefogdosott zsidókat, akkor kinyitottuk az ablakot, de így revolverrel. Egy kis zsidófiú volt, pajesszal, tíz éves vagy tizenkét éves ha lehetett, aki ott a felnőttek háta mögött lecsúszott az ablakba. Megrémült, amikor fegyvereket látott, mi meg megkönnyebbültünk, és a srácot elláttuk, és magunk közé vettük. Tovább nincs, mert akkor már házról házra folyt a harc. Felmentem az ötödik emeletre, és onnan a gangról néztem, hogy hol vannak már az oroszok, akik egyre játszották a magyar nótát, hogy „Hiába menekülsz, hiába futsz” [Malcsiner Béla és Mihály Imre népszerű slágere volt, melyet Karády Katalin énekelt 1942-ben. – A szerk.]. Lemezről, nyilvánvalóan. Azt a részt a németek egy éjszaka alatt feladták, tehát nekünk nem kellett a házról házra való harcokat végigcsinálni. Megérkezett az első szovjet katona, és mi szabadok voltunk.

A családból az maradt meg, aki Pesten volt. Én is valószínűleg azért. Az egyetlen, aki visszajött Auschwitzból, az édesapám volt. A többiek gettóban voltak, mint ahogy a feleségem is kislánként gettóban volt, hat év van közöttünk, én voltam akkor tizennyolc, tehát ő tizenkettő [lásd: budapesti gettó]. A nagymamám ott halt éhen, illetve még kihozta a fia, Muki nagybátyám, de a kihozás napján el is temették. Persze egy téren, mert hát akkor ott temetett az ember, ahol éppen lehetett.

Nem tudom, hol van, lehet, hogy máig ott maradt, ezt a fia intézte. Ami a temetőlátogatásokat illeti: anyámnak nincs sírja, a hónapját se tudom, mikor halt meg. A születésnapján emlékezem rá, mert azt tudom.

Győrben volt a szerelmem, ő is zsidó lány volt. Találkoztam egy győrrivel, akinek odaadtam egy fényképet, ráírtam a szerelmem nevét és a pesti címemet, ahol laktam akkor. Azt, hogy a győriekeket mind Auschwitzba vitték, lehetett tudni. De ő is megtalált. Feljött Pestre. A barátnője feljött hozzám, hogy jöjjenek velem valami fontos ügyben, ennél többet nem mondott, és a lépcsőházban a nyakamba borult a szerelmem. És a fülembe súgta, hogy „Úgy jöttem meg, ahogy elmentem”. És kérem szépen, most jön egy résztragédia, ami az elmúltakhoz képest semmi, de emberi tragédia. Miután kétféleképpen éltük át ezt a rémkorszakot, olyan kétféle ember lettünk, hogy nem tudtuk egymást annyira megérteni, hogy ez a szerelem tovább szerelem legyen. Ő ember alatti életet élt mint auschwitzi rab. Ha azt mondom, hogy egy kóbor kutya ahhoz képest úr, akkor csak megközelítem az igazságot. Én viszont erőben voltam, és fegyverem volt, és ellenállni tudtam. Úgyhogy egyszerűen nem tudtuk megérteni egymást, mert mindenre másképp reagáltunk. Őbenne benne volt a láger rémsége. Ami azt jelenti, hogy félelem mindentől. Én meg agresszívabb lettem, mint amilyen voltam, és amilyen ma vagyok. Mert nem számítottunk rá, hogy túléljük – de akkor már legalább magam előtt küldök néhány nyilast. Úgyhogy agresszivitás volt bennem, őbenne meg a rémület. Szóval két pszichológiailag teljesen különböző emberré lettünk. Nagyon barátságosan elbúcsúztunk, és azt mondtam: „Hogyha valami kell, akkor táviratozz, és jövelek.” Egyébként a kislány aztán férjhez ment, kimentek Izraelbe, azóta volt itthon látogatóban. Ejtőernyős egységnél volt műtősnő.

1944-ben az utolsó fogásunk a barátommal az volt, hogy levanteoktató egyenruhánkban nyilas karszalaggal bementünk a – Jézus Mária!, nem emlékszem, hányadik kerületi – nyilas parancsnokságra, közöltük, hogy a nyilas iratokat visszük Nyugatra, adják ide. Ide is adták. Azokat természetesen eltettük, és a felszabadulás után megkerestük az NKVD parancsnokságát, az a szovjet elhárítás, és átadtuk ezeket a kartonokat. Krjusov kapitány volt a parancsnok, máig emlékszem a nevére. Azt mondta, hogy köszöni, végignézeti, miután ő magyarul nem tudott, és ezek mind magyarul voltak. „Másnap jöjjenek vissza!” Mi a cseh és szlovák tudásunkkal azért tudtunk vele beszélgetni. Azzal megebédeltetett minket, ami nem kis dolog volt az éhező Budapesten, és másnap is ebéidőre rendelt vissza. És akkor azt mondta, hogy ezeket most végig kéne – nem ezt a szót használta, de mai szóval, azt mondanám – káderezni. Mert a kisnyilasokra fűtyülnek, de a komoly nyilasokat el kéne kapni. Jó, de hogyan menjünk különböző emberekhez? A szovjet parancsnok közölte velünk, hogy a felszabadítással érvényét veszítette a bécsi döntés [lásd: első bécsi döntés], tehát a Felvidék ismét Csehszlovákiához tartozott. Mi – a barátom is felvidéki volt – automatikusan csehszlovák állampolgárok lettünk [De facto igen, azonban de jure nem, ehhez ugyanis vissza kellett volna települniük csehszlovák területre, ellenkező esetben csak az 1938 óta fennálló magyar állampolgárságuk volt érvényes – A szerk.]. Csehszlovák karszalaggal jártunk, és azzal mentünk be mindenhova, hogy áttelepítés lesz, a szlovák anyanyelvűeket áttelepítik, úgy tudjuk, hogy ön szlovák származású. Némelyiknél még a név is [szlovák eredetű volt]. Halandzsa volt, de arra jó volt, hogy kissé megismerkedjünk vele, mert persze hogy beszélgetni kezdtünk. Egyetlenegy nagy fogás volt, amit én rontottam el. Egy Bogdanov nevű pasas – érdekes, hogy ezt a nevet se felejtettem el – volt a vidéki nyilas szervezeteknek a szervezője. Ennek a nyomára jutottunk. A Liget felé menő valamelyik utcában volt egy

szanatórium, de az utca nevét már nem tudom megmondani, abban dekkolt. A parancsnoknak elmondtam, kaptam két szovjet katonát, és odamentünk, hogy elfogjuk Bogdanov urat. Sajnos kezdő és tapasztalatlan voltam. Nem zárattam körül a házat. Bogdanov úr valóban ott volt, csak közben egy hátsó ablakon elmenekült, sose tudtuk elfogni. A többiek kisemberek voltak, úgyhogy a szovjetek azt mondták, fenébe, hagyjuk őket békében. Egy csomó ember egyszerűen egzisztenciális okból ment bele, mert a főnöke nyilas volt, mert az egyes gyárakban csak az kerülhetett előbbre, aki nyilas volt. Szóval, hogy úgy mondjam, érdemes volt belépni a nyilas pártba [lásd: Nyilaskeresztes Párt].

Amikor ezt a munkát befejeztük, a kapitány azt mondta, hogy épp eleget dolgoztunk, elküldött minket pihenni Bukarestbe. Az oroszoktól szabályos fizetést kaptunk. Úgyhogy elég sok pénzünk volt, de nem az útra kaptuk, hanem még előtte. Románul egy szót nem tudtunk, először lementünk Debrecenbe. Ami nem is volt olyan egyszerű dolog, merthogy Pestig nem jött vonat. Az Üllői utat nem véletlenül hívják Üllői útnak, mert ha az ember elindul rajta, és hosszan gyalogol, akkor eljut Üllőre. Üllőről már ment vonat. Persze nem úgy, hogy menetrendszerűen, hanem bent állt néhány kocsi, abba beültünk, valamikor majd csak elindul. Megérkeztünk valamelyik köztes állomásra, nem tudom megmondani, hova, a Pestről érkező vonatot körülfogták parasztnénik kis kaskákkal, és kiabáltak, hogy „Fehér kalács, hús!”. Hát mi ugyan naponta ettünk a szovjeteknél, de azért ilyesmire ki voltunk éhezve, lementünk, bevásároltunk, telezabáltuk magunkat. Aztán leszálltam keresni egy csapatot, hogy inni kell valamit erre a sok kajára, és az egyik néni odajött hozzám, hogy „Fiatalúr! Tessen már megvenni ezt a két kalácskát, hogy haza tudjak menni!”. Mondtam: „Köszönöm, nem kell.” És abban a pillanatban felrémlt, hogyha ez a néni most ezzel a két kaláccsal kiállna Budapesten az utcasarokra, abból emberhalál lenne, mert az emberek egymást fogják ölni ezért a két kalácsért, amire én ilyen előkelően azt mondom, hogy köszönöm, nem kell. Szóval azért az éhező Budapestről mentünk el. Debrecenből már komoly vonaton, gyorsvonaton mentünk Bukarest felé. Életem egyik legszebb élménye. Éjszaka mentünk keresztül az erdélyi havasokon, tél volt, kicsit elaludtunk. Amikor felébredtem, hatalmas hófehér, havas hegyek között voltam, és a havas hegyek között baktatott egy fekete kendőbe burkolt öreg anyóka. Ez nekem olyan emlék, hogy azóta a Peer Gyntnek az Aase anyója nekem ez a figura [A Peer Gynt Henrik Ibsen 1867-ben írt drámája, Aase anyó a főszereplő édesanyja. – A szerk.].

Bukarestbe érkeztünk. Fogalmunk nem volt, hol fogunk aludni. Bementünk vacsorázni valahova. Azt én akkor nem tudtam, hogy Bukarestben milyen rengeteg magyar él. A mellettünk levő asztalnál egy egyedülálló úr vacsorázott, aki románul fizetett, felállt, majd az asztalunk mellett elmenve azt mondta, hogy „További jó szórakozást, uraim!”. Erre gyorsan felugrottunk, leültettük, megismerkedtünk. Kiderült, hogy Bukarest egyik nagy női divatházának a tulajdonosa. Amikor megtudta, hogy fogalmam sincs még, hol fogunk aludni, azt mondta, hogy na, jöjjenek hozzám. Úgyhogy őnála laktunk. Voltaképpen csak operába jártam, miután mozit, színházat románul úgyse értek semmit. Néhány szót persze megtanultam, de hát nem annyit, hogy végignézzek egy színházi előadást. A város nagyon érdekes, mozgalmas és rumlis volt. Akkor volt a Petru Groza tüntetés, és mi belekeveredtünk abba a tömegbe, amely a királyi palota elé vonult, üvöltve, hogy „Vrem guvernul Petru Groza”, „Petru Grozát akarjuk miniszterelnöknek” [Petru Groza 1945-ben alakította meg baloldali koalíciós kormányát, amelyből aztán a Román Kommunista Párt fokozatosan kiszorította a többi pártot. 1947-ben lemondatták I. Mihály román királyt a trónról, és 1948-ban az RKP egyesült a Szociáldemokrata Párttal. Ezzel teljessé vált a kommunista

hatalomátvétel Romániában. Groza 1952-ig volt Románia miniszterelnöke. – A szerk.]. Ott is csehszlovák karszalaggal jártunk, mert ezzel érthetővé válik, hogy hiába mond nekem románul bármit, úgyse értem. Annyit megtanultam románul, hogy azt mondjam, hogy nem értem. Aztán átváltottam néhány nyelvre, hogy melyik nyelven tudjuk egymást megérteni. Általában németül azért sikerült.

Az egyik ilyen tüntetés után szólt hozzám egy mellettem levő bácsi. Mondtam neki, hogy „Nu știu rumânește” [Nem értek románul. – A szerk.]. Azt mondja, hogy akkor hogy lehet, hogy én román színeket hordok? Kiderült, hogy a csehszlovák szín a kék-fehér-piros, Bukarest városnak a színe viszont kék-sárga-piros. Tehát ez úgy nézett ki, hogy bukaresti városi színeket hordok. Amikor tisztáztuk, hogy nem, ez csehszlovák szín, akkor bevitt egy kocsmába kettőnket, elkiabálta – csak a következményekből tudom, hogy mit, mert románul nyilván nem értettem, egy-egy szót azért megértettem belőle –, hogy „Itt vannak a csehszlovák testvérek. Akkor most igyunk az egészségükre!”. Aztán ittunk Grozára, Sztálinra, nem tudom, ki mindenkire. Szóval istentelen mennyiséget ittunk. Ott forradalmi hangulat volt akkor, és ez hozzátartozott. Nem volt egyéb semmi különös Bukarestben.

Egy volt még. A házigazdánk nem engedte, hogy fizessünk a lakásért, pedig volt pénzünk elég sok. Viszont egyszer elpanaszkodta, hogy nagy bajban van, tudniillik nem jöttek meg a tavaszi párizsi modellek, és nem tudnak elindulni a modellekkel. Azt tudják, hogy a tavaszi modell ugyanolyan, mint a tavaly téli, csak férfifazonúak. Igen? Na, akkor hozza el nekünk a tavalyi párizsi modelleket! Elmentünk, vettünk pauszpapírt, kartont, festéket, ceruzát, mindent, ami kell hozzá. Pauszpapíron átmásoltam sorba a párizsi modelleket. Rajzolni ugyan nem tudok, de hát egy férfifazont rajzolni nem nagy kunszt, azt meg tudtam csinálni. Az egyik barátunk ügyesen rajzolt, az rajzolt rá egy női fejet és két csinos női lábat. A harmadik valami színnel háttérrel kent rá, és néhány nap múlva átadtuk, hogy itt vannak az új párizsi modellek. Teljesen elájult, majd másnap jött, hogy baj van, mert ők hárman – három ilyen divatház volt Bukarestben – együtt dolgoznak, és nem egymás ellen. Az, hogy neki megvannak az új párizsi modellek, és a másik kettőnek nincs, nem megy. Tehát legyünk szívesek, csináljunk még két sorozatot. Csináltunk még két sorozatot, amiért viszont a másik kettő istentelen pénzt fizetett. Hát párizsi modellek, hamisítottuk rá a szignót is, hogy Patou [Jean Patou 1919-ben nyitotta meg üzletét Párizsban, és az 1930-as évekre már Chanellel együtt a divat vezetőjének tekintették. Ő volt az első, aki tervezői monogramot alkalmazott a kreációin. – A szerk.]. Akkor még benne voltunk a gyakorlatban, a hamisításban, úgyhogy nem esett nehezünkre sem technikailag, sem lelkileg. Úgyhogy még több pénzünk lett. Mindenesetre elég volt ahhoz, hogy tudtam, hogyha hazajövök, nem lesz gond.

Közeledett az iskolaév vége, és én azt az évet el se kezdtem. A hetedik gimnáziumot befejeztem úgy, ahogy elmondtam, hogy jártam, amíg jártam. De a nyolcadikat el se kezdtem. Tehát felültünk a vonatra, visszajöttünk Budapestre. Egy hónap alatt eleget változott ahhoz a világ, hogy lényegesen egyszerűbben érkeztem vissza. Egészen a Nyugatiig bejött a vonat. Ahogy kijöttem a pályaudvarról elsőnek – van isteni gondviselés –, szembejött egy volt érsekújvári iskolatársam, barátom, zsidó fiú. Közölte velem, hogy Érsekújváron már abban az évben nem lesz gimnázium, mert a magyar gimnázium természetesen megszűnt, szlovák gimnázium nem indult, az egyetlen hely Budapesten, ahol második élő idegen nyelvnek szlovákot lehet választani, az a Kölcsey Gimnázium. Tehát menjek, és iratkozzak be! A Kölcsey Gimnázium igazgatója az a Mező Ferenc volt, aki a Szellemi Olimpia bajnoka volt jó néhány évvel korábban [Mező Ferenc (1885–1961) – a

háború előtt gimnáziumi tanár. Az 1928. évi amszterdami olimpián irodalmi epikai bajnokságot nyert „Az olimpiai játékok története” c. munkájával. A második világháború után minisztériumi főosztályvezetőként sportügyekkel foglalkozott. 1945-től ő volt A Kölcsey gimnázium igazgatója. – A szerk.]. Feri bácsi felvett azzal, hogy isten bizony elvégeztem a hetediket, mert iratom erről nem volt. Két hét volt hátra a tanévből. Azt se töltöttem végig az osztályban, mert Feri bácsi valamikor fiatal korában szlovák katonákkal szolgált együtt, és akkor valamit megtanult szlovákul, és ezt megpróbálta feleleveníteni. Tehát, ha neki a városba kellett mennie, bejött az osztályba, és kihívott, hogy kísérem el. Aztán útközben szlovákul beszélgettünk, én meg egy-egy szót, ami nem jutott eszébe, mondtam neki. Természetesen osztályvizsgát kellett tennem, kétheti ottlét után egy tanár se tudott volna leosztályozni. Akkor behívott Feri bácsi, és azt mondta, hogy „Idehallgass! Osztályvizsgára engedtelek, nyolcadikba felvettelek, de valami papírt hozzál! Mert érettségire mégsem engedhetlek így. Menj el Érsekújvárra, és szerezz legalább egy évkönyvet!”.

Akkor még mindig olyan volt, hogy az ember felül egy vonatra, aztán az valamerre majd csak megy. Elmentem Érsekújvárra. Végigjártam a tanárokat. Volt, akit megtaláltam, volt, akit nem. Az egyik tanárnőnek, aki engem nem is tanított, de ismertem, és ő is ismert engem, volt egy évkönyve, és hajlandó is volt odaadni. Az évkönyvvel visszajöttem. De ha már ott voltam, akkor elmentem Vágsellyére, a faluba, ahol laktunk. Megint csak felugrottam egy vonatra. Minthogy nem tudtam, hogy az állomáson megáll-e vagy sem, a Vág hídjá után – a hídon szükségszerűen lassított – leugrottam, és így a pérón, a cigánynegyeden keresztül mentem be a faluba. Ahol az első cigányasszony, aki meglátott, ugyancsak ismert. A „doktor bácsi fia”: ilyen alapon mindenki ismert. Elkezdte hányni a keresztet, mert állítólagos szemtanúk látták, hogy Érsekújvár főterén a nyilasok engem a nyílt színen felakasztottak. Amikor kiderült, hogy mégse szellem vagyok, hanem hazatértem, akkor azt mondták, hogy nem én, hanem a valóban hozzám roppant hasonló unokatestvérem, a Menczel Pista volt az, akit felakasztottak. Ő is hazajött, kiment Izraelbe, traktoros volt egy kibucban. A házunk ott volt teljesen üresen. Az utolsó szobában, ami valamikor az én hálószobám volt, ott, ahol az ágyam állt valamikor, hatalmas keretben, gót betűkkel fel volt írva: „Mann soll uns in Ruhe lassen” aláírás: Adolf Hitler. „Hagyjanak minket békében! Adolf Hitler” Először azt mondtam, hogy ezt nem fogom innen lefesteni, mert ez maradjon meg emléknék. De aztán azt a két szobát el is vették, ott valami mosoda vagy micsoda lett. Visszajöttem Pestre. A hetedikes bizonyítványom miatt vastag betűkkel voltam szedve az évkönyvben, mert a jelesekét mindig vastaggal szedték. Ezen az alapon mentem érettségizni 1945-ben, ami nagyon szépen sikerült.

Valahol azért lakni is kellett. Édesapámnak volt egy jó barátja. A férjét is ismertük. Felmentem oda, kiderült, hogy valaki más lakik a lakásán, de megtudtam, hogy hol lakik a nő. Elmentem hozzá, a nyakamba borult, mert a férje nem tért vissza, munkaszolgálatban meghalt. A szerelme, mert volt egy barátja, elhagyta azzal, hogy a felesége utánament hamis iratokkal, és visszahozta egy gyalogmenetből, nem hagyhatja el. És akkor itt voltam én, egy barátnak, aki ugyancsak nem volt meg még – apámról nem lehetett tudni, vagy visszajön, vagy se, akkor így álltunk –, a fia, én voltam az egyetlen. Azt mondta, ő egyedül nem mer visszaköltözni oda, mert nyilasokat költöztettek be a lakásába, úgyhogy jöjjenek vele, együtt odaköltözzünk. A lakás egy szobáját elvették, egy szobáját hagytuk nekik. Aztán később ők valahogy elmentek, de nem tudom, hogyan, hova és mikor. Mindenesetre ott laktam. [Vág]Sellyén meghagytam, hogy hol lakom, úgyhogy apám egy szép napon megjelent. Ő különböző táborokban volt háromféle „funkcióban”, a funkciót idézőjelben

mondok. Mint közönséges fogoly, mint orvos és mint esztergályos. A legrosszabb az volt, amikor orvosként dolgozott. Mert egy orvos, akinek sem gyógyszere, sem kötszere nincs, és ott van előtte a voltaképpen megmenthető és életben tartható ember, de nincsenek meg hozzá az eszközei, ez egy orvos számára valami rémséges helyzet. Úgyhogy ő igyekezett onnan átkerülni máshova. És lett egy másik táborban, nem tudom, melyikben a sok közül, esztergályos. Őt amerikaiak szabadították fel 1945. május másodikán Woebbelinben [A buchenwaldi koncentrációs tábor egyik altábor volt. – A szerk.]. Harmincnyolc kiló volt, amikor felszabadult. Amikor annyira magához tért, hogy dolgozni tudott, Ludwigslustban, egy amerikai katonai kórházban, ahol a lágerek szabadultjait kezelték, lett orvos. Amikor a kórház feloszlott, akkor indult csak haza, és addigra már voltaképpen rendben volt. Megerősödött annyira, hogy normális emberi képe legyen. Hazament [Vág]Sellyére, ott megtudta, hogy a fia Pesten van, átjött, megkeresett. Akkor gondolkodott is, hogy Pesten maradjon-e vagy visszamenjen. De úgy döntött, hogy visszamegy.

Én közben a gimnáziumot befejezván – nagyapám, nagybátyám, édesapám orvos volt, voltaképpen ez már orvosdinasztia lett volna –, 1945 őszén elkezdtem a medicinát. Na ez egy furcsa korszak volt. Első szemeszterben elvégeztük az első boncolást, mindenki egy testrészt boncolt. Én történetesen felső végtagot, tehát kart, kezét. Akkor néhányunkat a Szentágothai [Szentágothai János (1912–1994) – orvos, anatómus, agykutató, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke (1976–1985). – A szerk.], aki akkor adjunktus volt, bevitt a profhoz, és azt mondták, hogy miután nincs elegendő ember, mi fogjuk vezetni a többiek boncolását mint vezetők, ne mondjuk el, hogy mi is csak elsőévesek vagyunk! És mindenki természetesen csak annak az egy testrésznek a boncolását irányítja, amelyikből kollokvált. Akik a legjobban kollokváltak, azokat szedték össze. Így lettem én demonstrátor.

Budapesti egyetemistaként a SZIM-nek, a Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalomnak voltam a tagja. Sőt ha úgy tetszik, egyik vezető tagja, mert a vezetőgárdához tartoztam. Egri Gyuri volt a főtitkárunk [Egri György (1922–2003) – író, újságíró, lapszerkesztő. 1940-től részt vett a szociáldemokrata mozgalomban. 1946-tól a SZIM főtitkára volt. A „Népszava” és a „Világosság” munkatársa, néhány hónapig az Agrimpex Külkereskedelmi Vállalat vezérigazgatója volt. 1950–1953 között Recskén volt rab. 1956-ban Dudás József lapjánál, a „Magyar Függetlenség”-nél dolgozott. 1958–1981 között Torontóban volt lapszerkesztő (Forrás: Oral History Archivum). – A szerk.]. A politikai osztályt egy nő vezette, aki később Egri Gyuri felesége lett, az Yvonne. Ő vett maga mellé engem munkatársnak. Az egész csapatnak volt egyetlen aktatáskája, amit mindig az vitt el, aki éppen tárgyalni ment. Miután én voltam az egyetemista a csapatban, az egyetemi kommunista szervezettel való tárgyalásra engem küldtek el. Fogtam az aktatáskát, elmentem, és megpróbáltam tárgyalni, hogy milyen eredménnyel, arra csak annyiban emlékszem, hogy amikor visszakerültem, akkor odavágtam az aktatáskát az Egri Gyurinak az íróasztalára, és azt mondtam, hogy „Én pedig ezekkel többé nem vagyok hajlandó tárgyalni!”. Tudniillik nem lehetett tárgyalni, mert az nem tárgyalás, ha az egyik erőszakosan kijelenti, hogy ez van, és ez lesz, pont. Ez volt a helyzet.

Itt kezdődött az én nem barátkozásom. Én szocialista újságíró voltam és vagyok. De a szónak abban az értelmében, ahogy az előző századforduló, a tizenkilencedik század vége, huszadik század elején használták, amikor úgy ejtették ezt, hogy „szocialista”, tudniillik a szociálisból vezették le a szocialista szót. Ennyiben álltam szemben a kommunistákkal. Nekem mázlim volt párttagság értelemben, miután később a Csehszlovák Nagykövetség munkatársa voltam, és a

csehszlovák-magyar tárgyalásokon a csehszlovák delegációnak voltam a tolmácsa. Amikor Magyarországon a pártszervezés volt, tehát mindenkit elkaptak, hogy „Gyere, lépj be a pártba!”, engem akkor se hívtak, mert külföldi szolgálatban állok, még akkor is, hogyha ez a külföld egy szocialista ország. Úgyhogy ilyen szempontból nekem nyugtom volt a későbbiekben.

Apámnak az volt a véleménye, hogy amíg én nem vagyok kész ember, kötelessége engem eltartani, ezt viszont határon keresztül – mert akkor már volt határ – nem tudja megcsinálni. Akkor voltak az áttelepítések [lásd: szlovák-magyar lakosságcsere], azt mondta, hogy települjek át Szlovákiába, és Pozsonyban folytassam. Az áttelepítésnek vagy áttelepülésnek van még egy zsidó szempontból – azt hiszem – érdekes, bár kellemetlen momentuma. A Rózsa utcában volt az az iroda, ahol jelentkezni kellett, ami aztán a Csehszlovák Nagykövetség kereskedelmi osztálya lett, és most – azt hiszem – az a Cseh Követség. Bementem, elmondtam az adataimat: „Honnan?” „Vágsellye. Oda akarok visszamenni.” „Édesapja?” „Ott él.” „Honnan került oda?” Mondtam, hogy „Auschwitzből jött haza.” Mire a pasas, a szlovák: „Maga zsidó? Akkor ellenőrizni kell először, mert maguk nagyon sokat vétettek a Csehszlovák Köztársaság ellen.” Ami persze marhaság! Másnap bementem egy másik asztalhoz, jelentkeztem, és simán nemcsak megoldották, hanem mivel megmondtam, hogy a bútoraink Újkígyóson vannak, mert ottmaradtak, megmondták, hogy melyik nap jönnek a csehszlovák teherautók az áttelepülőkért, akik nagyobb része itt volt Pilis környékén, én a konvojt a város határában állítsam meg, mert a parancsnok tudja, hogy egy kocsi velem Újkígyósra megy. Kimentem, kaptam egy teherkocsit két katonával. A bútorokkal be lehetett rendezni a lakást. [Vág]Sellyén meg olyan volt, hogy apám ment az utcán – ezt csak mesélte, nem voltam ott –, és átköszönt a szemben levő oldalra: „Jó napot, Baranovics úr!” Mire az visszaköszönt, hogy: „Jó napot, Doktor úr! Igen, nálam van a nagy tálalószekrény.” Hát így is kerültek vissza dolgok. Mert egy nagy ház berendezését, mindent nyilván nem vittünk el. De a házban semmi se maradt meg. Aztán visszakerültek így dolgok, egész szépen be lehetett rendezni a lakást.

Beiratkoztam a pozsonyi egyetemre, tudniillik ezek az áttelepültek azon nyomban megkapták az állampolgárságot, szóval teljes jogú csehszlovák állampolgár lettem. Én gyerekkoromban, apám mellett kezdtem tanulni a medicinát, nem akkor, amikor az egyetemre mentem, tehát voltaképpen többet tudtam, mint a kortársaim és kartársaim. Valamiképpen bejutottam – nem emlékszem, hogyan – a pozsonyi zsidó kórházba, ahol a szülészeti-nőgyógyászat volt egy professzor és a bábák, orvos nem volt. A prof egyszer be akart hívni egy orvost egy műtéthez, egy nővérrel mentünk érte – a nővért küldték, én csak kísértem, mert csinos volt –, de nem találtuk meg. Erre megkérdezte a prof – Frank professzornak hívták –, hogy tudok-e altatni. „Igen.” „Mit készít elő?” Elmondtam. Attól kezdve a szülészeti-nőgyógyászat osztályos orvosa voltam, és a nővérek, a bábák, akik persze tudták, hogy én medikus vagyok, szigorúan doktor úrnak hívtak a páciensek előtt. Persze csak második voltam. Egy nagyon komplikált és csúnya esetre emlékszem, amikor a profnak egy nehéz szülése volt, és ugyanakkor elkezdett szülni egy másik nő, és oda engem küldött le. Azt egyedül vezettem végig. Ez persze nagyképűség, ez az „egyedül”, mert ha nincs ott a bába, akkor máig is ott állok megdermedve. Én a legtöbbet a bábáktól, nővérektől tanultam. Többet, mint az egyetemen, mert tőlük a gyakorlatot tanultam meg.

Nem egész egy évet voltam a zsidó kórházban. Arra nem emlékszem, hogy ott mit kaptam, vagy mennyit kaptam. Pozsonyban, 1946–47-ben valójában abból voltam egyetemista, hogy éjszaka bűvészként léptem fel, méghozzá két helyen, egy zenés kávéházban meg egy bárban. A kettő egy főnökség volt, tehát egy szerződés volt. Én lettem a Szlovák Bűvészkлуб titkára. Volt egy tag, akit

én nem tartottam igazi bűvésznak, mert igazi bűvész az, aki egy asztal mellett apróságokkal, kézzel is tud bűvészkedni, ez az ember csak apparátokkal tudott, így neveztük szakmailag, ahol a technika csinálja a csodát. Csak ezekhez értett, viszont gyáros volt, eladta az egész gyárát, az egész pénzéből bűvészfelszerelést vett. Azt hiszem, akkor Európában őneki volt a legjobb bűvészfelszerelése. Közölte velem, hogy őt, ha jól emlékszem, Tel-Avivban várja a villája, ő kimegy, jöjjenek vele, megkapom a teljes felszerelést, választhatok, én dolgozom, és ő százalékot kap, vagy ő lesz a menedzser, és jön velem, én dolgozom, ő ügyintéző. Azt mondtam, hogy nem megyek. Nem akartam alijázni, én itt akartam élni. Nekem a magyar az anyanyelvem, én itt akarok maradni. Pozsonyban is magyarul éltem voltaképpen, függetlenül attól, hogy jól beszélem ma is a szlovákot és a csehet is.

1948 februárját a csehszlovák kommunista történelem úgy jegyzi, ha jól emlékszem, hogy a kommunista hatalomátvétel. Ez a valóságban a következőképpen nézett ki. A csőcselék kiment az utcára, Gottwaldot éltették. Én akkor a pozsonyi zsidó kórházban dolgoztam, akik fiatalok, orvosok ott voltunk, azok revolverrel védtük a kórházat, mert miután ez zsidó kórház, szét akarták verni. Sajnos akkora zűrzavar volt, és olyan ordítozás, hogy volt olyan páciensünk, pontosan emlékszem, egy öreg néni, aki az izgalomba halt bele. Úgyhogy ennek halálos áldozata is volt, ha nem is úgy, hogy lelőtték vagy agyonverték volna. De jellemző az, hogy a zsidó kórházat fegyverrel kellett védeni. Úgyhogy, ahányan voltunk ott fiatal orvosok, azok mind kint voltunk az ablakoknál, ajtóknál, szóval védelmi pozíciókban. Végül nem törtek be, de csak azért, mert mi fegyverrel voltunk ott. Mert ha nem is beléjük, de föléjük lőttünk. Szóval észlelték, hogy ott fegyver van, és ettől nem törtek be. Akkor ez annyira megviselt, hogy én onnan el akartam jönni.

Akkor kezdődött az, hogy el akarok jönni, még akkor is, ha ez több mint egy évvel később, másfél évvel később valósult csak meg, de ott kezdődött. Az 1948/49-es tanévre még beiratkoztam a pozsonyi egyetemre. Aztán valamikor 1949-ben átjöttem Magyarországra. Nekem Mara, aki később az első feleségem lett, jelentette Pozsonyban Budapestet, és főleg ezzel kerültünk össze, szóval, hogy úgy mondjam, közös szerelmünk volt Budapest. Én még az ittlétem alatt beleszerettem Budapestbe, és szellemileg budapesti lettem, rettenetesen vágytam vissza ide. Mara szervezte meg a szökést, a határ innenső oldalán az édesapja várt autóval, és hozott minket Pomázra. Amikor kissé megnyugodtunk, bementünk a rendőrségre azzal, hogy kérem, átlógtunk a határon, itt vagyunk, tessék leültetni. Mire azt mondta a rendőrtiszt, hogyha mindenkit, aki átszökött, le akarnánk ültetni, akkor egy csomó új börtönt kéne építtetni: „Vegye ki a személyi igazolványát, és menjen haza!” Természetesen a magyar személyi igazolványra gondoltak, mert akkor én megint magyar lettem. Azzal, hogy visszajöttem a kitelepítésből vagy áttelepítésből, visszanyertem a magyar állampolgárságomat, és a csehszlovákot elvesztettem. Közben én betegeskedtem egyet, hogy mi bajom volt, arra már nem emlékszem, de majd egy hónapot feküdtem. Amire utcára mentem, már az egész falu tudta, hogy én vagyok annak a lánynak a vőlegénye. Ezek után nem tehettem mást, feleségül vettem. Ebből a házasságból lett az első fiam. Feljöttünk Pestre, szereztünk egy kis lakást, egyszobásat. Egy évig tartott a házasság, barátságban váltunk el, máig is jóban vagyunk, de a házasság egy évig tartott.

Akkor édesapámmal éppen nem voltunk beszélő viszonyban, azt hiszem, azért, mert édesapám megnősült, amikor nekem az volt az érzésem, hogy édesanyám még visszajöhet. Sokáig vártuk, jöttek még vissza emberek. A nőt, akit feleségül vett, ismertem, de amikor megláttam először édesanyám perzsabundájában és édesanyám fülbevalójával, akkor eltört az egész. Évekig nem

voltunk beszélő viszonyban, aztán apámmal kibékültünk és Ilivel is, Ili a második felesége. Ő is zsidó volt, és ő is lágerből jött meg. Ő ráadásul kommunista volt, tehát őt nem mint zsidót vitték el, hanem mint politikait. Gondoskodott apámról, és ezért mindent megbocsátottam neki.

Pesten az egyetemre nem mentem vissza, mert a pozsonyi fél éveimet nem ismerték el. Nekem viszont az után, hogy már doktor úr voltam Pozsonyban a zsidó kórházban, medikusként osztályos orvos, nem volt kedvem visszaülni második szemeszterre. Miután apám minden nyáron valami műhelyben helyezett el dolgozni, aztán a munkaszolgálatban valóban megtanultam esztergálni, elmentem esztergályosnak, méghozzá az akkori Hoffherr-Schrantzba, ami később a Vörös Csillag Traktorgyár lett [Az osztrák Hoffherr-Schrantz gyár az Osztrák-Magyar Monarchia legnagyobb mezőgazdasági gépgyára volt. A gyár magyarországi leányvállalata a századfordulón kezdte meg a termelést Kispesten. 1948-tól 1973-ig Vörös Csillag Traktorgyár néven traktorokat, dömpereket és földmunkagépeket gyártott. – A szerk.]. Betanított munkás voltam, a munkakönyvembe az volt beírva, hogy esztergályos, és a második rovatba, hogy milyen irat alapján: „bemondás alapján”. A Hoffherr-Schrantzban volt egy bábjátékos csoportja, ahova kellett egy jó bábjátékos, és én bábjátékos voltam. Ezért vettek engem oda fel. A Hoffherr-Schrantzban volt egy öreg sztahanovista [lásd: élmunkások], az kettőnket, két fiatalat hívott maga mellé, és ő mondta, hogy nem kell belemászni semmibe. Szakszervezeti tagok vagytok, kész. És miután olyan munkát csináltunk, amit csak az öreg meg mi, a tanítványai tudtunk csinálni, ő nyugodtan megengedhette magának azt, és vele együtt mi is, hogy igen alacsony békekölcsönt jegyeztünk, egyhónapi fizetést, amit tíz vagy tizenkét hónap alatt vontak le, tehát ki lehetett bírni. Őmellette tanultam meg ezt, hogy nem kell belemászni. Túl sokáig nem voltam ott, mert megemeltem valami munkadarabot – ott elég nagy traktoralkatrészek voltak –, és elejtettem, üvöltöttem egy nagyot, és elestem. Fekve maradtam, a barátaim emeltek fel, és vittek felöltöztetni, a bal lábam lebénult. Utólag megállapították, hogy egy fejlődési rendellenesség miatt, amiről addig nem tudtam. Miután ezt nem bírtam csinálni, átmentem a ruhaipari gépgyárba, ami varrógépeket javított. Gondoltam, kis alkatrészek, azokat fogom bírni, de például egy reszelés állandó mozgását előre-hátra, azt se bírta a derekam, megint lerohadtam.

Abba kellett hagyni a fizikai munkát. Még a gyárban volt egy írói munkaközösség is, és nekem ott jelentek meg Magyarországon az első írásaim. Tehát ilyen múltam már volt. Fordítani tudtam, és ami akkor teljesen furcsa dolog volt: szabadúszó újságíró és író lettem. 1951-ben lettem – mai fogalmak szerint – szabadúszó. Gyakorlatilag különböző helyekre dolgoztam, két helyen voltam állandó külsős munkatárs. Először fordító lettem, az MNDSZ-ben. Akkoriban olvasóköroket szerveztek, ahol központilag kiadott könyvek cikkeinek olvasásával dolgoztak fel egy-egy témát az úgynevezett asszonykörök. A kor politikai tömegoktatásának volt ez is nem elhanyagolható része. A cikkek mindig politikailag aktuális témákkal foglalkoztak: gyakorlatilag kampányfeladatokat szolgáltak, s ez tükröződött a szerkesztésükben is: időnként kaptam egy telefonmegrendelést, vagy behívtak, s adott témára villámsebességgel elő kellett kerítenem minél több novellát, esetleg verset különböző népi demokratikus szerzőktől. Hát elég sokat olvastam, gyűjtöttem a nyersanyagot is, gyakran sikerült összeszedni, amire éppen szükség volt, csak le kellett fordítani. De volt olyan is, hogy éppen az adott témához nem találtam, vagy nem találtam elég anyagot. Ilyenkor fogtam magam, és megírtam egy-egy novellát, de szlovák álnéven, csak mint fordító szerepeltem. Aztán az MTI-nek [lásd: Magyar Távirati Iroda] is külsős munkatársa voltam. Olvastam a szlovák és cseh lapokat, fordítottam. Tőlük kaptam fordítanivalót.

Aztán felajánlottak egy státuszt, 1953-ban beléptem az MTI-hez mint fordító-újságíró, aztán újságíró lettem. A külföldi sajtónál dolgoztam, külföldi lapokat olvastam, és külföldi dolgokról írtam cikkeket. Szlovákul, csehül és németül tényleg tudok, de a lengyelt meg a bolgárt is megértem. Lengyelül aztán beszélni is tudtam később. Megkaptuk, nem én, mert én nem vagyok angolos, de megkaptuk az amerikai lapokat is meg az angol lapokat meg a nyugatnémet lapokat, azokat viszont olvastam [Németországot a második világháború befejeződése után a megszálló szövetséges hatalmak négy övezetre osztották föl. 1949-ben a három nyugati megszálló hatalom egyesítette saját megszállási övezeteit, és a nyugati zóna 10 tartományából létrehozták a Német Szövetségi Köztársaságot (NSZK, a köznapi használatban: Nyugat-Németország). Erre válaszul a Szovjetunió, szintén 1949-ben a saját megszállási övezetében lévő 5 tartományból létrehozta a Német Demokratikus Köztársaságot (NDK). Berlin, a főváros továbbra is négyhatalmi megszállás alatt maradt, keleti része lett az NDK fővárosa, az NSZK fővárosa pedig Bonn lett. Az NDK vezetése 1961-ben felhúzta a Kelet-Berlint Nyugat-Berlintől elválasztó ún. berlini falat, amely a megosztott Európa szimbóluma maradt 1989-ig. Az NDK-ban az 1990. márciusi választásokon az újonnan alakult jobboldali pártok győztek, és az újjáalakult tartományok októberben csatlakoztak a Német Szövetségi Köztársasághoz. Ezzel az NDK mint önálló állam megszűnt. – A szerk.]. Lefordítottuk, és a magyar szöveget sokszorozították. Ez egy külön kiadványra készült, ami csak egy zárt körben terjedt. Pontosabban két ilyen kiadvány volt, egy szélesebb körű, a „C”, tehát bizalmas, és volt a még szűkebb körű, az szigorúan zárt volt, amiben tényleg minden megjelent. Abban megjelentek amerikai elnökök beszédei is meg hasonlóak. Tudomásom szerint a „C” százvalahány példányban készült, a még szűkebb még kevesebben, de az csak néha véletlenül, valakitől került a kezembe. Voltaképpen azt olvastam, hogy jól élek. Időnként haza is hoztam egy-egy „Spiegel”-t vagy „Stern”-t, mert azok vastag lapok, azt végigolvasni munkaidő alatt, annyi idő nincs. Szombat, vasárnap hazahoztam, kiolvastam, visszavittem [Az 1940-es évek végétől az MTI feladata volt a kül- és belföldi hírek feldolgozásán és továbbításán túl az állami és pártvezetők tájékoztatására szolgáló bizalmas jellegű külföldi híryanag összegyűjtése, feldolgozása és zártkörű terjesztése. Ezt a munkát a Külföldi Sajtóosztály végezte. Az ún. „C”-bizalmas a nyugati sajtóban megjelenő cikkeket dolgozta fel. Emellett összeállítottak propagandaanyagokat is a belföldi lapok szerkesztőszékei számára, ilyen volt a hetente többször megjelenő Nemzetközi Élet vagy az Épülő kommunizmus – épülő szocializmus című kiadvány, mely a népi demokratikus országok híreiből adott válogatást, de létezett ipari, mezőgazdasági és irodalmi szakkiadvány is. – A szerk.].

Túl sokáig nem voltam az MTI-ben, mert az MTI akkor még lent volt a Rádió épületében, akkor költözött fel a hegyre, ahol most is van, és nekem nem volt gusztusom oda feljárni. Azonkívül a Bábjátékos Szövetség egy új vezetőt kapott, aki nagyra becsült engem, és odahívott magához helyettesnek. Én igent is mondtam rá, amikor felhívott a Csehszlovák Kultúra Háza, hogy van egy folyóiratuk „Új Csehszlovákia” címen, amelynek a szerkesztője – egy nálam lényegesen idősebb úr – nem tudja tovább csinálni, vegyem át a lap szerkesztését [Az „Új Csehszlovákia” a budapesti Csehszlovák Nagykövetség Magyarországon 1954–1960 között terjesztett lapja, amelynek előzménye az 1950-től megjelenő „Csehszlovák Tudósító” volt. A lap havonta egyszer 5000 példányban jelent meg, és elsősorban a csehszlovák kultúra népszerűsítése volt a célja. – A szerk.]. Az igazság az, hogy életemben lapot nem szerkesztettem, írni tudtam, de lapot, képes újságot szerkeszteni nem. Mondtam, hogy én tárgyalásban vagyok a Bábjátékos Szövetséggel. Az igazság az, hogy nem is ez idegesített, hanem az, hogy nem tudok lapot szerkeszteni. Felmentem a „Szabad Szó”-hoz, ahol egy barátom volt a főszerkesztő. Volt egy hétvégi képes színes mellékletük.

Mondtam, hadd csináljak végig két szerkesztést, hogy legalább lássam, hogyan kell. Akkor tanultam meg, hogyan kell egy fotót bejelölni, hogyan kell tükröt csinálni satöbbi. És ezek után azt mondtam a Csehszlovák Kultúrának, hogy igen, vállalom.

Lapot szerkesztettem, a Csehszlovák Kultúrában [Csehszlovák Kultúra Házában] műsorokat vezettem. Ez 1954-től 1961-ig volt. Ez egy kultúrközpont volt, volt saját épülete az Andrassy úton [Az 1877-ben elkészült és 1885-ig Sugárútnak nevezett Andrassy utat 1949/50 és 1956 között Sztálin útnak, 1956 októberétől Magyar Ifjúság útjának, 1957-től 1990-ig Népköztársaság útjának hívták. 1990 óta ismét Andrassy út. – A szerk.]. Annak és a nagykövetségnek volt a lapja az „Új Csehszlovákia”. Próbáltam javítani a lapot, időnként politikai vezércikket is kellett adni, de próbáltam érdekesebbé tenni. A Csehszlovák Kultúrában filmeket is vetítettünk, és én voltam a szinkron. Akkor nagyon jó passzban volt a csehszlovák filmgyártás. Kaptam hetente Csehszlovákiából a híradófilmeket. Ezeket is vetítettük. Mit csináljak velük? Kidobni kár. Bementem a Magyar Televízióba, a Híradó főszerkesztőjéhez, Matúz Rózsihoz [Matúz Józsefné 1957–1985 között volt a Híradó főszerkesztője. – A szerk.], bemutatkoztam, és elmondtam, hogy nekem ott vannak a csehszlovák filmtetekercsek, és azokban – igaz, hogy egy csomó politikai meg aktuális anyag van, de – mindig van egy vár, egy kiállítás, egy vidék. Műsorzáró meg szünetanyagoknak kiválóan alkalmas. Behívta az archívum vezetőjét, és bemutatott minket egymásnak. Én rendszeresen vittem be a filmeket, de ezek szlovák vagy cseh nyelven voltak, tehát leültem a Televízióban a vágóasztalhoz, kidobtam a politikai és aktuális anyagokat, az olyanokat, hogy kiállítás, környék, város, táncverseny – a „tarka”, ezt így hívják televíziós nyelven –, lefordítottam, ráírtam a címet, és leadtam az archívumnak. Úgyhogy én külsős voltam a Televízió Híradójánál. Rózsi, a főszerkesztő hívott, hogy jöjjenek át. Mondtam, hát nem hagyom ott a lapomat. Aztán a lapomat megszüntették. Akkor bementem Rózsihoz, és mondtam, hogy na, most ha fenntartod, akkor jövök. Mondta, hogy jöjjenek. Ez 1961-ben volt, a Magyar Televízió akkor kapott új státuszt arra, hogy a két adásnap mellett lesz majd egy harmadik adásnap is. Ez azonban vagy egy fél évvel később következett csak be, de én 1961. január elsején a Televízió belső munkatársa lettem. Először külpolitikus voltam, aztán belpolitikus, aztán felelős szerkesztő.

Az első házasságom egy évig tartott. Amikor elváltunk, akkor a lakást a gyerekek ott hagytam a feleségemnek, és én albérletbe mentem. Aztán egyszer, még MTI-s voltam, felmentem az Újságíró Szövetségbe, és mondtam, hogy adjanak nekem egy beutalást arra a nyárra, évszámot megint nem tudok mondani. Olyan helyre, ahol más újságíró nincs, mert egész évben velük vagyok, a szabadságon nem óhajtok újságírót látni. Utólag kiderült, hogy ugyanezzel a kérelemmel és ugyanezzel a szöveggel az MTI belpolitikai osztályának az egyik riporternője is felment a szakszervezethez, és kapott egy beutalót, ugyanúgy Mátrafüredre, mint én. Ott kezdődött a második házasságom. A második feleségem szintén szült egy gyereket, Andrászt. Miután az első feleségem közben férjhez ment egy Kalocsai nevű úrhoz, én hozzájárultam, hogy a férj adoptálja a nagyobbik fiamat, úgyhogy ő Kalocsai lett. Az első feleségem és a férje 1956-ban kimentek [lásd: disszidálás], sikerült nekik Amerikában nagyon jó egzisztenciát teremteni, ott angolosítottak Cauldwellre. Az első feleségem a tudtom nélkül egy éven keresztül levelezett a második feleségemmel, hogy ha kiviszi neki a gyereket, tehát az első fiamat, akkor őt egy életen át eltartja Amerikában. A második feleségem ezt meg is csinálta. A saját gyereket itt hagyta, és a nagyobbik gyerekekkel eltűnt. Kapott útlevelet, mert hiszen a férje és a saját gyereke itt maradt, tehát a valószínűség az volt, hogy hazajön. Általában akkor az volt a divat, hogy valaki maradjon itthon,

mert akkor nem disszidál. Na, ez az a nő, akit aztán nem óhajtottam többet látni, és hogy nem szeretettel gondolok rá, az – gondolom – érthető. Ez 1966-ban volt. A jelenlegi feleségem nem sokkal előtte vált el a férjétől, aki alkoholista volt, ez volt az indok. Akkor én és még egy televíziós barát igyekeztünk mellette állni. Az a fiú szerzett egy garzonlakást, együtt cipekedtünk és rendeztük be, és csináltuk meg mindazt függöny- és karnisfelrakásig, amihez férfi kell. Beadtam a válópert hűtlen elhagyás címen, mert ilyen létezik a jogban, és a feleségem hűtlenül elhagyott, mert tudtom nélkül elment. Egy évig tartott a válóper, de szó nélkül elválasztottak. Azért tartott egy évig a válóper, mert itt megvolt egy úgynevezett békéltető tárgyalás, akkor az összes iratot kiküldték Amerikába, és ott békéltető tárgyalás, aztán vissza az összes irat. Addigra mi már együtt éltünk, és 1967. július tizenötödikén házasodtunk össze. A kisebbik fiamat, aki ugyancsak Amerikában él, Csöpi, tehát a mostani feleségem nevelte föl voltaképpen. És nagyon szeretik egymást.

Akkoriban nekem volt egy társbérletem. Korábban a második feleségemmel és a gyerekekkel abban laktunk ott. A társbérlet azt jelentette, hogy két vagy még több ember lakik egy nagyobb lakásban. Kevés volt a lakás, tehát azt csinálták, hogy mondjuk, ezt a szobát ki lehet utalni egy embernek és egy családnak a másik két szobát. Ezek tanácsi lakások voltak. Szinte csak az volt. Nekem volt egy ilyen társbérletem, a feleségemnek volt a garzonja, amit segítettünk berendezni. A mostani lakásunkban meg két házaspár lakott, egy öreg házaspár, a fiuk és a felesége, és a két asszony sehogy se jött ki egymással. Úgyhogy ők szétköltözni akartak. Az öregek mentek az én társbérletembe, és jól jártak, mert ott a társbérelő egy öreg néni volt, és hamarosan rá meghalt, szóval lett egy kétszobás rendes lakásuk. A fiatalok meg megmondták, hogy nekik ez a garzonlakás arra kell, hogy tovább tudják cserélni. Mindenki jól járt. Ez egy pardonház. 1956 után adták át, és az első lakók olyanok voltak, akik ártatlanul ültek az 1950-es években [a Rákosi-korszakban – A szerk.]. Ezért pardonház.

Az 1950-es évek engem személy szerint nem érintettek, mert először munkás voltam, utána szabadúszó polgár, a kutya se izélt. Voltaképpen én vagyok az egyetlen, akinek az ÁVO-val csak kellemes emléke van. Történt, hogy a Bábjátékos Szövetségnek a titkára, egy nő egyszerűen és pimaszul lopott és sikkasztott. Ezt dokumentálni is tudtuk néhányan, az egész anyagot, mint afféle újságíróember, én írtam össze, és átadtuk a minisztériumban valakinek, akiről nem tudtam, hogy a titkárnőnek a szeretője. Tehát rossz helyre adtam. Ettől kezdve elkezdődött bábjátékos körökben – mert ez is egy ilyen szekta – egy olyanfajta üldözés, amit nem lehet megfogni. Tudniillik körbejárt, hogy én 1945-ben határgengszter voltam. Hogy mi a határgengszter, ezt senki nem tudja, ők se, de ez egy jó kifejezés. Szóval, megfagyott a levegő körülöttem. Elpanaszoltam minden barátomnak. Többek között egy hölgynek, akiről úgy tudtam, hogy nyomozószázados, mert egy rendőrtiszt barátomnál ismerkedtem meg vele. Ez a nő egy szép napon felhívott, és azt mondta, hogy mit tudom én, szerdán háromkor gyere fel hozzám. Felmentem, eléggé besötétített szoba, ott volt egy úr, akit nem ismerek, és azóta se tudom a nevét, és azt mondta, hogy „Szóval, hogy is van ez, kérem?”. Elmondtam az egészet. Azt mondta: „Jó. Jelentkezni fogok.” Ezzel az úr eltűnt, én kaptam még egy feketét, és én is eltűntem. Később kaptam egy telefont, hogy ismét menjek fel ugyanerre a lakásra. Felmentem, ott volt ez az úr, aki azt mondta, hogy „Kérem! Ha bárki magát azzal üldözi, hogy határgengszter volt, akkor nyugodtan közölje, hogy az ÁVH kivizsgálta és tisztának találta. Jó napot!”. Ennyi volt. Ezt én azonnal körbeadtam, és roppant hatásosnak bizonyult. Az ÁVH-nak olyan híre volt. Az sincs kizárva, hogy ebből azt hitték, hogy nekem az ÁVH-

val igen jó, közeli kapcsolatom van.

Én 1956-ban, sem az egyik, sem a másik oldalon nem voltam. Én polgár vagyok. Tudomásul vettem. Szomorúan néztem aztán a szétlőtt házakat, de közelebből sem nekem, sem hozzátartozómnak vagy barátomnak nem volt hozzá köze. Akkor a Csehszlovák Kultúrában dolgoztam, az „Új Csehszlovákiá”-t szerkesztettem. Október huszonharmadikán az Opera Klubban lett volna egy estünk Csehszlovákiáról. A Csehszlovák Kultúra igazgatója, Zádor Andris, aki egyébként kitűnő műfordító volt, meg én, mert nem volt érdemes hazajönni, egyenesen átmentünk a klubba, ami ott volt szemben a Csehszlovák Kultúrával, ott jött egy kerékpáros, és mondta, hogy a Sztálin-szobornál valami rumli van. Körülbelül ennyit tudtunk, nem többet. Miután diplomáciai rendszámú kocsija volt az igazgatónak, ő diplomata volt, beültünk a kocsiba, kimentünk, és megnéztük. Voltaképpen láttuk a Sztálin-szobor ledöntését, ha nagy kanyarral gyorsan vissza is fordultunk, mert nem volt kedvünk belemenni. Ezután a Csehszlovák Kultúra zárva maradt. Úgyhogy voltaképpen mindenből sikerült kimaradnom. És ezt egy percre se bántam. Az, amit ott láttam a Sztálin-szobornál – bár akkor a szobrot még nem döntötték, azt nem láttam –, az nekem elég volt.

1956 számomra annyit jelentett, hogy tudtam, hogy a fiam, az első feleségem meg a férje az Üllői úton laknak, és tudtam, hogy ott van a legnagyobb ágyúzás. Én akkor Újlipótvárosban laktam, Kresz Géza utca, ahol nem volt semmi. Nekem a telefonom végig megvolt, diplomáciai telefonom volt. Úgyhogy a volt feleségem így tudott felhívni, és így tudtam elhozni a fiamat. Elmentem a gyerekért, persze gyalog. Hogy mi volt 1956-ban Budapesten! Az Üllői úton, fal mellett, egy kiugrástól a másikig hason kúszva jutottam el a kapuig, mert valóban ágyúztak. Bementem a házba, megbeszéltem a volt feleségemmel – a férj nem volt otthon, valahol vidéken volt –, hogy a gyereket viszem, ő, ha akar, jöhet. Azt mondja, ő nem jön, mert a férje nem tudná, hogy hol keresse, majd ha hazajön, jelentkezik. Nekem nagykövetségi, tehát diplomáciai telefonom volt, megvolt végig a telefonom. A gyerekekkel nem akartam persze kimenni az ágyúzott Üllői útra, úgyhogy egy létrán átmásztunk egy kerítésen a másik ház udvarára, és másik utcán jöttünk ki. A fiam olyan kicsi volt, hogy annyi maradt meg benne, hogy milyen jó vicc volt, amikor apu nyakában ült, és átszaladtunk egy utcán, amíg a tanknak az ágyúcsövét beállították. Akkor még elég jó erőben voltam ahhoz, hogy a nyakamban elhozzam az Üllői úttól a Kresz Géza utcáig, végig a városon. Voltaképpen a mi környékünkön semmi nem történt.

Volt egy távoli rokonom, aki akkor volt kint a Szovjetunióban valamiféle delegációval, utána államtitkár lett. Saját bevallása szerint azért, mert amikor a vonattal jöttek haza, akkor valamelyik állomáson hallotta énekelni, hogy „Hej Icíg! Kis Icíg! Most nem viszünk Auschwitzig”. Ebből tudta azonnal, hogy neki melyik oldalon van a helye. Én legszívesebben máig is azt mondanám, hogy OSE, tudniillik, amikor itt a nagy viták voltak, hogy forradalom, ellenforradalom, akkor találták ki ezt, hogy Októberi Sajnálatos Események, OSE. Szóval maradjunk ebben, hogy OSE, mert nekem is megvan a saját véleményem azért róla. 1956 valóban forradalomként indult, ezt én elfogadom, vagy népfelkelésként, ha úgy tetszik, de igenis ellenforradalom lett.

Az egyik útról, ahogy a Televízióba kerültem, a csehszlovák filmhíradók révén, arról beszéltem A másik út az volt, hogy 1957 novemberében volt Zápotocký csehszlovák köztársasági elnök temetése, ami csak azért érdekes, mert az volt az első interjúátvétel, amit a Magyar Televízió a Csehszlovák Televíziótól átvett. Pozsony rá volt kapcsolva, és Pozsonyból elég gyorsan lehetett

intervíziós vonalat csinálni [1957 májusában, magyar javaslatra alapították meg az Intervízió nevű műsorcsere-szervezetet Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország és az NDK részvételével (Magyarország a XX. században, mek.oszk.hu/02100/02185/html/516.html). – A szerk.]. Ez az átvétel úgy történt, hogy a szlovák vagy cseh riporter szövegét egy tolmács hallgatta, az mondta mikrofonba a riporternek, és a riporter mondta adásba. Ami azt jelenti, hogy minden elcsúszott, amire ő a politikai személyeket mondta, addigra a képen a papok voltak meg hasonló. Rájöttek, hogy egy olyan riporterre van szükség, aki érti a nyelvet, és értelmes magyarsággal tudja kapásból adásba adni. Így kerültem oda, a második intervíziós átvételtől már én voltam a riporter. Nem tudom megmondani, hány százszor voltam fönt. A nagyadó akkor még nem volt, a Hargita-adó volt, ott van egy magas ház, abban volt ez a Hargita-adó [A Hargita-adót 1954-ben helyezték üzembe a Széchenyi-hegyi volt Hargita szálló épületében (XII. Agancs utca 30–32). Innen sugározták a kísérleti televíziós adásokat. 1958 elején adták át a mai is működő Széchenyi-hegyi adótoronyt, a „nagyadót”. – A szerk.]. Főleg szórakoztató műsorokat vettünk át. De volt olyan is, hogyha a csehek és a szlovákok vettek át tőlünk – például Margit-szigeti hangversenyt –, akkor Takács Marival vagy Tamási Eszterrel ketten konferáltunk, ők magyarul, én pedig szlovákul vagy csehül [Tamási Eszter és Takács Mari volt a televízió első két bemondója 1957-ben. – A szerk.]. Számtalan más műsor „magyar hangja” is voltam, először élőben, aztán leggyakrabban felvettük. Akkor már egyszerűbb volt az élet, mert én végignézttem a felvételt, és utána stúdióban kevertük rá a hangot.

Volt, hogy ki kellett menni Prágába. Egy ilyen alkalommal volt egy adás, amihez előre felvették a konferálást nyolc nyelven, minden létező, még az albán is benne volt talán, de a magyar nem volt benne. Mondtam az illetékes főnöknek, hogy nagyon szívesen elmondom vagy fonetikusán leírom a riporternek, de mondja el magyarul is. Nem, sajnos már nem lehet, készen van az adás, nem lehet belenyúlni. Őt valahová hívták, vagy szólt a telefon, mondtam neki, hogy addig a másik telefont használhatom-e. Volt egy újságíró barátom, aki akkor a párt Központi Bizottságában dolgozott. Azt felhívtam. Azzal csak annyit beszéltem meg, hogy itt vagyok Prágában, és elfogadtam egy vacsorameghívást. Semmi más nem történt, de amire letettem a kagylót, addigra a bácsi lelkesen mondta, hogy „Persze hogy magyarul is kell konferálni”. És legyen szíves segíteni, és csináljuk meg. Érthető ebből a légkör? Ha én a KB-ban valakivel barátilag és tegezve beszélgetek, akkor azt kell csinálni, amit én mondok.

Csehszlovákiában sokkal erősebb központosítás volt, mint nálunk. Az biztos, hogy nem lehetett valamiféle funkcióban egy pártonkívüli. Mondok egy példát. Nagy Richárd lett nem tudom, melyik évben a Magyar Televízió új elnöke [Nagy Richárd 1974–1983 között volt a Magyar Televízió elnöke. – A szerk.], és mint új elnök elment gyakorlatilag mindenhova a világon a televíziókhoz, bemutatkozni, megismerkedni, együttműködést, filmcseréket megbeszélni. Mindenhova azt az embert vitte magával, aki az illető országnak a szakembere. Tehát Csehszlovákiába, Pozsonyba és Prágába is én mentem vele. Televíziós elnök, tehát ennek megfelelő fogadás. Nagy vacsorát adott tiszteletünkre a prágai tévéelnök a két elnökhelyetessel, ezen az oldalon meg mi, Nagy Ricsi meg én. Azt már tudtam akkor, hogy a politikai főnök az elnökhelyettes asszony. Ő tette fel nekem a kérdést, hogy „Az elvtárs mióta párttag?”. Mondtam: „Én pártonkívüli vagyok.” Dermedt csend, majd a hölgy igen bissig [német: élesen, csípősen] hangon azt mondta, hogy „Nagyon kérem, hogy ezt a Csehszlovák Televízióban ne mondja el senkinek!”.

Az igazsághoz tartozik, hogy 1982-ben párttag lettem. Két okból. Először is, akkor lettem a Képűjság, a Teletext szerkesztőségvezetője, és a főnöknőm azt mondta, hogy most pedig lépjl be. Másrészt 1982-ben már úgy éreztem, hogy a pártot csak belülről lehet javítani. Nem én voltam az egyetlen, aki akkor belépett a pártba. Aztán a párt lépett ki belőlem.

A Híradónál voltak olyan riportok, amiket a főszerkesztő mondott meg, hogy meg kell csinálni. Az aztán részletkérdés, hogy ki fogja megcsinálni és hogyan. Aztán volt olyan, hogy kitöltöttünk egy többpéldányos blankettát, hogy ekkor és ekkor, itt és itt, ez és ez az esemény lesz, ezért akarom megcsinálni, és ezt akarom benne hangsúlyozni. Mindig sokkal több volt az ilyen javaslata a kollégáknak, mert minden szerkesztő-riporter maga írta meg a javaslatait. Ezt a főszerkesztő asztalán a titkárnő kiterítette úgy, hogy melyik nap mi van. Volt olyan, hogy szerdán olyan sok van, hogy a felét ki kell dobni, mert nem fért be. Tehát ott másképp ment a selejtezés, mint ott, ahol csak három vagy négy darab volt. Ez volt az első szűrő, mert vagy elfogadták a riportot, vagy nem. Ha elfogadták, akkor ez bekerült egy forgatási tükörbe, ez egy sokszorosított példány volt, ahol tudni lehetett, hogy ezen a napon ezek és ezek a riportok készülnek majd, hivatalból és előre eldöntve. Aztán a riporter-szerkesztő megcsinálta legjobb képessége szerint. Átadás volt a felelős szerkesztőnek. Akkor még nem így hívták, de lényegében az volt. Először maga Matúz Rózsi vette át az anyagokat, és akkor azt mondta, hogy ezt kifogásolja, ezt dobjátok ki, és ezt fogalmazd át. Azután így ment adásba. Varga Jóska volt a tévéhíradó párttitkára, aki a világ egyik legjámorabb embere [Varga József (1928–1981) – a Magyar Televízió bemondója, a TV Híradó belpolitikai műsorvezetője volt, pályáját a Friss Újságnál kezdte 1949-ben, 1952-től a Magyar Rádiónál dolgozott bemondóként, majd 1958-tól a Televíziónál. – A szerk.]. Ő igazán semmibe nem szólt bele, de később, amikor mások lettek, azok sem. Nem ez volt a feladatuk. A szakmai dolgokhoz semmi közük.

Na! 1961-ben jött egy érdekes időpont, 1956-nak az ötödik évfordulója. Én most erővel nem akarom forradalomnak vagy ellenforradalomnak minősíteni, mert akkor hivatalosan ellenforradalomnak minősítettük. A CBS Amerikai Tévétársaság stábja a Külügyminisztériumba küldött egy levelet, hogy erre az alkalomra egy stábot akar küldeni Magyarországra. Péter János volt a külügyminiszter [Péter János (1910–1999) református lelkész, politikus, 1961–73 között volt külügyminiszter. – A szerk.], aki felhívott minket, televíziósokat, hogy beengedjük-e. Mi azt javasoltuk, hogy igen, mert ha nem engedjük be, ők akkor is megcsinálják az anyagot, de a saját archív anyagaikból. Jobb, ha bejönnek. Nagyon nagy stáb jött. A vezetője Daniel Schor volt, amerikai tévériporter, olyan nagyágyú, hogy ő csinálta az első interjút Hruscsovval. Az operatőre, segédoperatőre nyugatnémet volt. Én eleve kértem, hogy hadd kísérem őket egy stábbal. Nem kaptam rá engedélyt. Akkor megtudtuk, hogyan csinálják a felvételeiket. Kimentek reggel ötkor az Andrassy útra [akkor: Népköztársaság útja], amely nyilván tök üres volt, felvették, és rámondták, hogy a forradalom óta a magyar főváros kihalt. Elmentek a Mátyás templomhoz, amit akkor restauráltak, a faragott kövek ott voltak kint, a templom mellett, ezeket védték egy drótkerítéssel. Az operatőr leguggolt, és a drótkerítésen keresztül vette fel a Mátyás templomot, és elmondták, hogy Magyarországon a templomokat drótkerítéssel zárták körül, és a hívek nem mehetnek imádkozni. Szóval nagyon sötét társaság volt politikailag. Akkor a motorkerékpárok rendszámai KP-vel kezdődtek. A Balaton mellett valahol sok motorkerékpár állt, mind KP jelzéssel, ezt felvették és elmondták, hogy ez azért van, mert motorkerékpárja csak annak lehet, aki a kommunista párt tagja. Szóval szédületesen vad dolgokat mondtak. Így kaptam végül engedélyt arra, hogy egy

stábbal elmenjek velük.

Elmentünk a szentlőrinc-káta „Új Világ” téaszbe. A téasz udvarán, mint mindenütt, egy kút. A kút körül természetesen sár. Mint nálunk mindig és mindenütt, valószínűleg másutt is, ha televíziósok vannak, akkor az emberek kijönnek és bámulnak. Tehát az operatőr majdhogynem lefeküdt, úgyhogy előtérben a sár legyen és mögötte az álló és bábázkodó emberek. A téaszekben ilyen kosz van, és nem dolgoznak, ott álldogálnak. Gyönyörű szép állatállományuk volt. De egy beteg borjú egy külön ketrecbe volt bezárva. Na, az operatőr azonnal odament a közelébe, és felvette ezt a tényleg szegény nyamvadt kis vacak állatot. Én viszont Schober Robi operatőrbaráttal azon nyomban csináltattam egy körsvenket [Olyan kameramozgás, amikor a kamera egy körív mentén mozog. – A szerk.], hogy ilyen gyönyörű állatok vannak, de a CBS ezt az egy nyamvadt borjút veszi fel. Erre Schor, a riporter a segédoperatőrével hátramaradt, mert állítólag valami baj van a fénymérőjével. Ott valamit beszéltek, hogy mit, azt persze nem tudom. De azt tudom, hogy a segédoperatőr ezután nem dolgozott segédoperatőrként, hanem elővette a fényképezőgépét, és minket fényképezett egyfolytában. Idézőjelben mondom, „karriert csináltam” a nyugatnémet sajtóban, Schober Robival megjelentünk azzal a címmel – ezt pontosan kiírtam –, hogy „A magyar titkosszolgálat két magas rangú tisztje, akik tévéseknek álcázva követték a CBS stábját”. Így lettem én magas rangú titkosszolgálati tiszt. A mi adásunk megmutatta, hogyan dolgoznak, és azzal fejeződött be, hogy örülnénk, ha nemcsak érdekes, hanem igaz filmet is készítenének a látottakról. Ez a Híradóban lement. Amit ők csináltak, az csak Nyugat-Németországban ment le, és csak diplomáciai úton tudtunk szerezni egy példányt a kész filmből, azt zárt körben néztük meg.

Egy vasárnap, erre biztos, hogy senki nem emlékszik, a Nyugati pályaudvaron egy mozdony kirohant a körútra [1962-ben egy mozdony áttörte az ütközőbakot és a csarnok falát, kigurult a körútra, és a villamos-járdaszívet előtt néhány méterrel állt meg. A balesetben csak egy ember sérült meg. – A szerk.]. Amint megtudtam a hírt, kiküldtem egy operatőrt, és felvette. Vártuk az MTI-ből a hírt, nem jött. Erre felszóltam telefonon, hogy mi van. Közölték, hogy embargós, nem adható, le van tiltva. Ez egy baromság. Szerencsére akkor Naményi Géza volt a Tájékoztatási Hivatal vezetője, és nekem a zsebemben, vagy ha úgy tetszik, a hivatalos telefonkönyvemben benne volt Naményi Géza lakásának a telefonszáma [Naményi Géza (1916–1969) – újságíró, a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának vezetője. Az 1956-os forradalom leverése után részt vett a Tájékoztatási Hivatal megszervezésében, osztályvezető, majd elnökhelyettes, végül 1959-től haláláig a hivatal elnöke volt. – A szerk.]. Felhívtam. Elmondtam neki, hogy ez egy marhaság. Mondom: „Ebből rémhír lesz, Budapestet ismerve, itt az a hír lesz, hogy száz ember halt meg, amikor a vonat kiment. Ezt le kell adni!” Azt mondja: „Várj egy kicsit!” Egy másik telefonon beszélt valakivel, visszajött, azt mondja: „Rendben van, adjátok le!” Szóval néha ilyen dolgok kellettek ahhoz, hogy engedélyezzék valaminek a leadását.

Először úgy jutottam ki nyugatra, azt hiszem, 1963 végén, hogy a Televízióknak maradt pénze. Erre a főszerkesztőnk rácsapott, és elhatározta, hogy csinálunk egy riportot, „Így fogadta Európa 1964-et”. Hét vagy nyolc stáb állt össze, kevés volt a nyugati valuta. Abból én kaptam az operatőrömmel egy római utat, a többiek szocialista fővárosokba mentek. Ennek is kalandja van. Az olaszoktól kértünk vízumot, de a vízum nem jött. Akkor még eléggé hidegháborús évek voltak. Kértünk az araboktól, mert azoktól könnyen megkaptuk, azzal, hogy akkor az olaszoktól már csak egy átutazó vízumot kell kérni, és majd ott kapok egy telexet, hogy hagyjam abba az utazást, és jöjjenek haza. De december harmincadikán elment az utolsó római repülőgépjárat, és nekem, nekünk nem volt

vízumunk. Harmincadikán délután vagy harmincegyedikén reggel mégiscsak megkaptuk. Rohanás a repülőtérre. Járát nincs. Egyetlen lehetőség van, elmenni Prágába, és Prágából közlekedik az Alitalia Prága-Róma járata. Prágában derült ki, hogy szilveszterkor az Alitalia nem repül, ünnep lévén. Viszont, miután nem a magunk hibájából ragadtunk ott, tehát a Malév vagy a cseh repülőársaság, nem tudom, melyik repülőársaság vendégei voltunk, ők fizették a szállodát, tőlük kaptunk még zsebpénzt is. Mi meg természetesen azonnal felhívtuk a Prágában lévő egyik stábunkat, és együtt csináltuk meg a prágai szilveszteri interjút. Akkor feltették a kérdést, hogy akarunk-e menni, mert elsején elmehetünk Zürichbe, és ott közvetlen csatlakozás van Rómába, vagy várunk másodikáig, és akkor egyenesen mehetünk Rómába. Mondtam, elsején megyünk Zürichbe. Figyelmeztettek, hogy elsőnek szálljunk le, mert nagyon kevés az átszállási idő az olasz géphez. Sikerült úgy leszállnunk, hogy lekéstük az olasz gépet, de akkor már tudtuk a receptet. Mi most a csehek miatt maradtunk le a gépről, úgyhogy most az ő vendégeik vagyunk. Zürichben kaptunk egy szállodaszobát. Én megszoktam azt, hogy a határon mindig mindent [fel kell sorolni] részletesen, precízen. Úgyhogy a svájci vámosnak nagyon gondosan elmondtam, hogy kamerát, magnót, mit viszünk. Mondta: „Jó.” Mondom: „De hát felírni!” Fogott egy krétát, tett rá egy ilyen háklit [pipát; lásd: német „Haken” = horog – A szerk.], és azt mondta, hogy „Jó”. Ez nekem teljesen ismeretlen volt, hogy nem kell mindenféle papírokat kitölteni, hanem egyszerűen azt mondják, hogy jó. Zürichbe késő délután érkeztünk, úgyhogy már forgatni nem lehetett, mert sötét volt. Másnap mentünk Rómába. Róbert Laci volt akkor az MTI római tudósítója, ő fogadott minket [Róbert László (1926) – több díjjal is elismert újságíró, 1950-től a Magyar Rádió, majd a „Népakarát” és a „Népszava” munkatársa, számos könyv szerzője. 1994-ben jelent meg visszaemlékezése „Zsidónak születni” címmel. – A szerk.]. Körbevitt a városban, adott egy alapképet, és ő szerzett nekünk szállást a Magyar Akadémián, ami azt jelenti, hogy fillérekért laktunk. Tehát a szállodára kapott pénzünket is elkölthettük. Úgyhogy közöltük, hogy nem egy napot maradunk, hanem maradunk egy hétig. Narancson éltünk, tudniillik olyan olcsó volt. A másik találkozás a nyugattal számomra az első komoly nagyáruház, ez volt az első, amit láttam, és meglehetősen, hogy mondjam?, leesett az állam. Kész. Hoztam a fiamnak egy villanyvasutat.

Feleségemmel életünkben először 1968. augusztus huszonharmadikán akartunk menni külföldi nyaralásra, Bulgáriába [lásd: utazás külföldre 1945 után]. Augusztus huszonegyedikén, hétfőn nekem nem volt riportom, hétfő nem adásnap, békében aludtam itthon. A feleségem bement, azonnal kérdezték, hogy hol a Jancsi. „Otthon alszik. Hagyjátok békiben!” Semmit nem tudtunk. Telefonunk még nem volt [Budapesten 1965-ben 127 100 magán telefonállomás volt fölszerelve, 1000 lakosra durván 70 főállomás jutott, 1970-ben 86 (léteztek ikerállomások is, de nem tudható, hogy hány volt közülük magánhasználatban). Mindenesetre: hosszú, több éves-évtizedes várakozással lehetett csak telefonhoz jutni. A telefonkérelmekben mindenki igyekezett különféle indokokkal alátámasztani, miért van feltétlenül szüksége telefonvonalra. És persze a várólistákon, mint minden hiánycikk, a telefon esetében is voltak „előzések”. – A szerk.]. Végül annyit ízeltgették a feleségemet, hogy telefonált itt a szomszédoknak, hogy szóljanak át nekem, hogy menjek be. Aludtam addig, tehát én se tudtam semmit. Amire beértem, addigra azért tudtam, mert hát újság itt volt, meg útközben is volt időm olvasni, hogy megtörtént Csehszlovákia megszállása [lásd: prágai tavasz (1968)]. Egyenesen vittek az elnökhelyetteshez, aki megkérdezte, hogy tudom-e. Mondtam, igen. Azt mondja: „És te komolyan gondolod, hogy most mész szabadságra?” Mondtam: „Nem gondolom komolyan” Mit mondhattam volna? Úgyhogy ez az első külföldi nyaralásunk elmaradt. Engem viszont kölcsönadtak a Magyar Rádiónak. Azt hiszem, két hónapra, illetve ennyi

lett. Elindítottam egy szlovák adást a rádióban úgy, hogy én egy szál magam voltam a szerkesztőség. Voltaképpen a megbékélés jegyében, és azzal, hogy ez nem megszállás, hanem testvéri segítségnyújtás. Aztán felépítettem a szerkesztőséget, és adtuk a szlovák adásokat. Felépítettem egy szerkesztőséget, aztán ez beépült a külföldi adások szerkesztőségébe, ami már központilag gyártott szövegeknek a fordítása. Nem az én világom, hagyjatok visszamenni.

Aztán szó volt arról, hogy a TV Híradónak legyen külföldi tudósítója, méghozzá az első Moszkvában. Erre engem szemeltek ki. Én viszont azt mondtam, hogy először körül akarok nézni Moszkvában. Egy csinált okkal, amiről itthon mindenki tudta, hogy úgyse lesz belőle semmi, azon a címen, hogy közeledik Lenin mit tudom én, születésének vagy halálának századik évfordulója, kimentem Lenint forgatni [Lenin születésének 100. évfordulóját 1970-ben ünnepelték. – A szerk.]. A Szovjet Televízió tudta, mert velük kellett ezt egyeztetni, úgyhogy el is vittek ilyen helyekre, ahol egyszerűen nem tudtam forgatni. Mert kamerát persze azért vittem magammal, már csak alibinek is, de a Lenin faházában nem szabad például reflektort gyújtani, sötétben nem tudtam dolgozni. Nem zavart, mert amit hazahoztam, úgyis csak snittek voltak, soha nem lett belőle film. Az egyik ok, amiért szívesen mentem volna ki, az volt, hogy a fiam akkor fejezte be az általános iskolát és – ne tessék elfelejteni, az 1960-as években vagyunk – ha akkor szovjet középiskolában kezd, akkor nincs Budapesten olyan gimnázium, ahová ne vegyék fel. Ez lett volna a fő indok. Egyébként nagy gusztusom nem volt hozzá. Kint azonban megállapítottam, hogy én ott nem tudok riporter lenni, mert csak a protokollokat csinálhatom meg, ha Moszkva negyven kilométeres körzetét el akarom hagyni, ahhoz a Külügyminisztérium külön engedélye kell, és sehova nem jutok be. A nagykövetségen kinn volt egy nagyon régi és kedves kollégám, az egyik diplomatának a felesége, riporter volt eredetileg, és a kulisszák mögé ő vezetett be. Tőle tudtam, hogy én ott riporterkedni nem tudok, legfeljebb a protokollokat tudom megcsinálni. Ahhoz viszont – bocsánatot kérek, ez nagyon önhitt hangzik – én túl jó vagyok. Én riporter vagyok, és nem mikrofonállvány a protokoll mellé.

Kádárral a legszebb történetem a Május 1. Ruhagyárban volt, már ez inkább az 1970-es években lehetett. Természetesen előre kimentünk, végignézni, hogy merre akarják vinni a vendégeket, mi történik, két operatőrrel természetesen. Le volt tiltva a hangos felvétel, és én azt mondtam a fiúknak, hogy csinálják végig a riportot, ahogy végigbeszéltük, én beülök az igazgatói irodába és megpróbálom telefonon elérni a Központi Bizottság egy titkárát, mert csak az oldhatta fel ezt a hangos tiltást. Azt mondtam, ti csináljátok meg hangosan. Azt vállalom, hogy feleslegesen csináltuk meg hangosan, de azt, hogy kiverekszem, hogy megcsinálhatjuk, és nincs meg a hangos, nem vállalom. Tudtam, mikor akar találkozni a brigádvezetőkkel, ott ott akartam lenni, mert én akartam mondani, hogy mit vegyenek fel, mit ne. Egy csomó főszuhanc vette körül Kádárt természetesen, a slepp. Én szerényen félrehúzódtam oldalra, de ahogy jött fel a társaság, Kádár elindult arrafelé, merthogy ott voltak a vécék. Elővette a cigarettáját, tüzet adtam. Megkínált, én is rágyújtottam, és együtt mentünk pisilni. Na most Kádárt én nem fogom ilyen piti dolgokkal izélgetni, hogy adjon engedélyt. Tehát kijöttünk. Amint Kádár bement a szobába, az összes slapaj körülfogott, hogy természetesen te vagy a riporter, te vagy a televíziós, te tudod, mit kell csinálni, úgyhogy úgy csináld, ahogy akarod. Ez a hajbókoló szellem. Mit lehet tudni, hogy én a főnöknek mit mondtam, és a főnök mit mondott nekem!? Így aztán lehetett hangosat csinálni. Mikor elérkeztünk az utolsó műhelybe, Kádár ránézett az órájára, azt mondta: „Van még tíz percem. Hogy vannak asszonyok?” Előjött egy pici öreg néni, azt mondja: „Idehallgasson, Kádár elvtárs! Azt

mondják, hogy én vagyok a nagypofájú nagymama, hát én megmondom magának, azért itt elég jól dolgozunk, csak ez meg az.” „Hány éves?” Vagy hetven volt. „Meddig akar még dolgozni?” „Ennek az évnek a végéig.” „És aztán mit akar csinálni?” Azt mondja a néni: „Ha Istenke engedi, akkor a kis kertemet művelem még, amíg tudom.” Mire Kádár felemelte a két kezét, azt mondta: „Hát mért ne engedné meg Istenke?” És én büszke vagyok, hogy ez a mondat lement a Televízióban, akkor! És Kádár egy szót nem szólt. Senki más se, mert Kádár mondta.

De volt olyan is, hogy reggel a felelős szerkesztő – többen voltunk már akkor felelős szerkesztők, már én is az voltam, de ez a leggyávább volt – figyelmeztetett, hogy Aczél [lásd: Aczél György] megy az úttörővezetők országos tanácskozására, és a pártközpont leszólt, hogy csak némában lehet csinálni, majd az MTI szövegét rámondjuk. Ez 1973. Én nem voltam jóban ezekkel az urakkal, de miután parlamenti tudósító is voltam, a pofámat azért ismerték. Úgyhogy amikor megjött, odamentem Aczélhoz, és megkérdeztem, hogy felvehetem-e hangosban a beszédét. Azt mondja: „Azt veszel, amit akarsz, csak tőlem ne akarj írott beszédet!” Nem volt soha írott beszéde. Sikertelenül felvennem egy nagyon jó és értelmes részt. Beérünk a Televízióba, közlöm a felelős szerkesztővel – tudniillik ez ilyen volt, hogy egyik nap én voltam a főnök, másik nap ő –, hogy hangosban van. „De hát a pártközpont!” Mondtam: „Aczél viszont megengedte.” „Hívd fel a pártközpontot, és beszélj meg!” Felhívtam a pártközpontot, az agitpropot, amely a mi főnökünk volt, és közöltem, hogy hangosban vettem fel, mert Aczél elvtárs megengedte. Jó. Öt perc múlva csöng a telefon: „Mikor jöhetünk be megnézni az anyagot?” Mondom, ötkor, mert egy óra, amíg a laborból feljön. Tíz perc múlva csöng ismét a telefon, most a Központi Bizottság tudományos osztálya: „Igaz-e, hogy hangos felvételt csináltatok?” Mondom: „Igaz.” „Mikor mehetünk be megnézni?” „Ötkor” Ötkor ott ült a Központi Bizottság két osztálya a vágószobámban, és nézték. Csudálatosan értettek hozzá, mert azt mondták, hogy a hangos felvételen ezt a mondatot, hogy „kellene”, ki kellene cserélni arra, hogy „szeretném”.

Fidel Castro Magyarországon, 1972 nyarán. Volt hadgyakorlaton, Czinegével bevonultak egy sátorba valamit megbeszélni, én meg a sátor előtt álltam, a vállamon a magnóval, kezemben a mikrofonnal, hogy csináljak egy interjút vele [Czinege Lajos (1924–1998) – 1960-tól 1984-ig honvédelmi miniszter, 1984-től 1987-ig miniszterelnök-helyettes volt. – A szerk.]. Amikor kijöttek, valamelyik kolléga lefényképezett. Lett egy olyan fényképem, ahol Castro, én és Czinege van. Ez a későbbiekben fontos szerepet játszott. Ugyanis két évvel később a Munkásőrség Énekkarával Kubába utaztam. Kuba akkor még nem volt nyitva a látogatók számára, akkor még ritka volt a vendég. Annyira, hogy ha valamelyikünk elindult a szálló elől, akkor véletlenül az ott ténfergő fiatalok közül valamelyiknek éppen arra volt dolga. De ez a fénykép nekem utat nyitott mindenhez, amit el akartam érni. Előszedtem ezt a fényképet, és azt mondtam, hogy Magyarországon én voltam Castrónak a riportere. Ez nem volt igaz, vagy tízen voltunk, de ez, hogy én voltam Castro riportere, minden ajtót megnyitott. Ez volt az „útlevelém”.

Vagy tíz televíziós Nívó-díjam van. Körülbelül a felét megérdemeltem, a felét nem, mert a fele protokollügy, mert én is részt vettem a Brezsnyev-látogatásban, én is részt vettem a Farkas Berci körútjában [Farkas Bertalan (1949) – repülőtiszt, úrhajós. – A szerk.]. Ezek ilyen tiszteletbeli Nívó-díjak, nem a saját érdemeimért kaptam. De van, amire büszke vagyok. A Negyven éve történt például. Negyven éve történt, azaz naponta adtuk le körülbelül egy éven keresztül, hogy aznap 1944–45-ben mi szabadult fel, és mi történt. Meg a munkásmozgalomról készített filmjeim.

A KGST-ben a Magyar Posta kapta a megbízást, hogy kísérletezze ki a Teletextet. Én számítógépes voltam. Itthon volt egy kis Comodorom, Hollandiából hozta a feleségem az egyik útjáról. És nagyon érdekelt a munka. Bementem Matúz Rózsihoz, és közöltem vele – mert azért a főszerkesztővel ilyesmit közöl az ember –, hogy felmegyek az MTI-be, meg akarom nézni a kísérleti adást. Azt mondta Rózsi: „Nem mész sehova, te fogod csinálni!” Én voltam az egyetlen számítógépes újságíró, tehát logikus volt, hogy én legyek a szerkesztőségvezető, azért nem főszerkesztő, mert az főnöki pozíció volt, és ahhoz én túl kicsi fiú voltam. Különben is a főszerkesztő már annyi helyet megjárt, hogy ez volt körülbelül az utolsó lehetősége. És Rózsi szerette őt, és tudta, hogyha engem ad mellé, akkor ott minden rendben lesz.

A Teletext egy nagyon rövid ideig tartó, nagyon érdekes munka volt. 1982-ben indult kétszáz oldalon, aztán lett nyolcszáz oldal. Naponta frissítettünk. Mindig volt egy délelőtti és egy délutáni turnusvezető, és azt hiszem, nyolc kislány, olyanok, akik tudtak géppel írni. Nekik kellett beírniuk azt a szöveget, amit a szerkesztőktől – mert volt egy turnusvezető, és volt szerkesztő – megkaptak. Volt egy szekrényünk harmincegy fachhal, ahova előre betettük, hogy nem tudom, nyolcadikán ezt kell leadni. Abból előző este kivették, és elkezdtek írni, és olyan oldalakra tették, amik nem mentek adásba. Úgyhogy reggel voltaképpen csak a kész oldalakat kellett betenni. A Teletext rövid ideig élt, mert amint elkezdett terjedni az internet, kiszorította. A rendszer/gengszterváltás miatt én kértem a nyugdíjba menésemet, mert utáltam a magam körüli embereknek a köpönyegforgatását. Igaz, hogy már három évvel elmúltam hatvan éves akkor, és hatvanévesen akartam eredetileg elmenni, de visszatartottak. Most már viszont nem hagytam magam visszatartani, nem voltak hajlandók elküldeni nyugdíjba, akkor elmentem önként.

Én az egészet úgy foglalnám össze, hogy nagyon jó és nagyon szép volt a Televízióban dolgozni. Nemcsak azért, mert szerettük, amit csináltunk, nagyon jó csapat volt együtt. Egymás keze alá dolgoztunk, nem volt irigység, együttműködés volt, barátság volt, szeretet volt. Jellemző, hogy minden évben volt híradós bulink. Ami pontosan ugyanolyan volt, mint minden más buli. Vagy valahol étteremben, vagy kimentünk a zöldbe leginkább, és magunk főztünk és táncoltunk és énekeltünk. Én azt mondhatom, hogy a televíziós életem olyan szép volt, hogy megérte mindazt, amit előtte átéltem.

A barátaim azt mondták rólam, hogy én munkamániás vagyok. Ez annyira igaz, hogy a két házasságom között, de a második házasság alatt is, amikor eléggé viharos életet éltem, mindig azt mondtam, ha egy új barátnő volt kilátásban, hogy „Vedd tudomásul, hogy az első szeretőm mindig az „Új Csehszlovákia!”. Ez ugyanígy vonatkozott a Televízióra is, hogy az első szeretőm a munkám. Miután televíziós voltam, az elsők között volt televízióm. 1957-ben kezdődött a televíziózás, és nekem 1959-től vagy 1960-tól volt készülékem [Magyarországon 1953-ban kezdődtek meg a kísérleti tévéadások, a rendszeres műsorszolgáltatás pedig 1958-ban indult, heti négy nap adásidővel (összesen nem egészen 20 óra). 1000 lakosra 1958-ban 2, 1960-ban 10, 1965-ben 82 készülék jutott. – A szerk.]. Színházba jártunk. Az egy állandó és fontos és kellemes program volt. Meg ami ma kihalt: a baráti társaságok. Időnként előfordult az is, hogy harminc ember volt itt. Ez nem naponta volt, de ilyesmi is előfordult. De az, hogy négyen-öten összeültünk, akár valamelyikünkénél, akár egy presszóban, kávéházban, étteremben, az eléggé normális volt. A Szent István körúton a Vígszínház mellett volt egy étterem és bár. Az volt jó néhányunknak a törzstanyája. A tágabb baráti kör usque száz emberből állt, ami azt jelenti, hogy bármikor mentem be, jó néhány ott volt. Ez annyira baráti kör volt, hogy a csapatunk egyik tagja, az egyik tényleg

nagyon jó barátom az ottani kávéfőzőnőt vette feleségül. Szóval ott tényleg otthon voltunk.

Riporterként jártam meg Kubát, a Szovjetuniót. Csehszlovákiát természetesen végigjártam. Amikor a Csehszlovák Kultúránál dolgoztam, az különleges csoda volt, hogy nekem volt egy állandó útlevélem csak Csehszlovákiára, amivel Csehszlovákiába akkor mehettem-jöhettem, amikor akartam, mert ott volt a főnökségem bizonyos fokig [1972-ig, a szocialista országokba szóló piros útlevél bevezetéséig egy ún. betétlapot kellett kiváltani a szocialista országokba utazáshoz. A betétlap a személyi igazolvánnyal együtt volt érvényes, és a kiváltástól számított egy éven át lehetett használni, egy alkalommal, maximum 30 napi kint tartózkodásra. – A szerk.]. De riporterként is. Mert többször forgattunk ott csehszlovák állami évfordulókra anyagokat. Sokat forgattam Prágában, Pozsonyban. Prága az egyik kedvenc városom. A Szovjetunióban többször voltam. Méghozzá gyönyörű helyen a Fekete-tenger partján, egy csodálatos őstölgyes közepébe építettek egy kilencemeletes szállodát. Ott nyaralni voltam. A Fekete-tenger partja gyönyörű, egyetlen bánatom, hogy ott egy csomó delfin van, és azokkal nem sikerült találkoznom és együtt úsznom. A feleségem egy társasutazással járta végig a Szovjetuniót, de fel Szibériáig a keleti köztársaságokat, Turkesztánt, Tadzsikisztánt, ezeket. Gyönyörű szép felvételeket hozott haza. Ezen az úton én nem voltam vele.

Nyaralások. Balaton is, Mátra is, meg külföld is. A legszebb kirándulásunk a feleségemmel a Földközi-tenger volt, ami úgy nézett ki, hogy repülőgépen Isztambulba mentünk, ott fölszálltunk egy gyönyörű szép szovjet tengerjáró hajóra, és azzal mentünk végig a Földközi-tenger északi partján, Görögország, Olaszország, Franciaország, Spanyolország. Spanyolországban kiszálltunk, némi városnézés, Barcelona és utána ki a tengerpartra, és ott üdültünk még egy hétig, ha jól emlékszem, aztán megint repülőgéppel haza. Ez egy gyönyörű út volt, mert hajón nyaralni a legszebb. Éjszaka megy a hajó, és reggel ott vagyok a következő városban, mehetek a partra kiszállni és körülnézni. Úgyhogy akkor elég sok mindent láttunk.

Azért tudok keveset mesélni nyaralásokról, mert meglehetősen régen, szóval még elég fiatal voltam, a gerincemmel voltak problémák, deszkás ágyam volt itthon megcsináltatva. Én csak azon tudtam aludni, mert másképp kikészült a derekam. Riminiben volt az – tehát Olaszországban is nyaraltunk –, hogy isten bizony nem vagyok hisztérikus, de egy éjjel hisztériás rohamot kaptam, mert nem tudtam abban az ágyban egyszerűen aludni. A feleségemnek volt annyi esze, hogy reggel elment megnézni valamelyik várost, és estig nem került elő, és hagyta, hogy én kidühögjem magam. De attól kezdve megegyeztünk. Mert az, hogy én nem vagyok hajlandó utazni, nem jelenti azt, hogy a feleségem se utazzon, tehát azóta ő egyedül, illetve barátokkal, barátnővel utazott.

1945-ben felmerült, hogy apám átjön Budapestre. Végül úgy döntött, hogy ott marad Vágsellyén, a falunkban. Csehszlovákiában akiket elhurcoltak lágerbe, azokat a felszabadító harcokban részt vettekkel azonosnak, tehát antifasisztáknak tekintették. Apám ilyen módon tagja lett a fasiszmus elleni harcosok szövetségének, tehát voltaképpen semmi baja nem volt. A polgár egyébként nemkívánatos elem volt. Viszont, ha résztvevője volt a felszabadítási harcnak, akkor ő már nem polgár. Hogy pontosan hány évig volt a falu orvosa, azt nem tudom, de arra emlékszem, hogy az ottani ötvenéves orvosi jubileumán ünnepséget rendeztek a számára, kitüntetést kapott, és díszpolgárrá választották. A Vöröskeresztnek volt az elnöke, meg egészségügyi előadásokat tartott az egész járásban vagy még több helyen. Úgyhogy hál' istennek, jól megvolt. De amikor nyugdíjba

ment, azt se bírta ki orvosi munka nélkül. Valószínűleg a munkamániát tőle örököltem, mint ahogy sok minden mást is, hál' istennek! Mert apámat, nemcsak azért, mert az apám, hanem mint embert is nagyon tiszteltem. Ahogy [Vág]Sellye faluból város lett, városi kórháza lett, és a kórházi ügyeletet ő vezette, mert neki volt annyi tapasztalata a foghúzástól a szülésig, hogy bármit hoztak be váratlanul az ügyeletre, ő ahhoz hozzá tudott nyúlani. Csinált ő műtéteket konyhaasztalon is. 1984 áprilisában lett volna kilencven éves, egy évvel előtte, novemberben halt meg. Ott is van eltemetve. Nem zsidó temetőben van, ugyanis dízsírhelyet kapott, és az a városi temető. Egyébként elégettük, úgyhogy egy urna van csak ott és nem sír, egy szomorúfűz lábához rakták le.

Azóta tán egyszer vagy kétszer voltam [Vág]Sellyén, de időnként az emlékével találkozom. Történt, hogy munkásmozgalmi interjút akartam csinálni valakivel. A megbeszélte időben bementem hozzá, és a nevemet ismerve, megkérdezte, hogy nem vagyok-e a [vág]sellyei doktor Menczelnek a fia. Mondom: „De igen, honnan tudja?” Azt mondja, hát a szomszéd faluból származik, azzal odamutatta a kezét. Azt mondta, fiatalon eltört a keze, apám hozta rendbe, és mondta neki azt, hogy egész nap nyomogasson egy gumilabdát, mert csak akkor fognak működni az ujjai, és azóta is működnek. Szóval apám emlékével még így is találkoztam.

A kisebbik fiam besorozott katona volt, amikor egy szép napon azt mondta, ha hozzák az útlevelemet, vegyétek át! Ez 1976-ban vagy 1977-ben volt. Azt hittük, hogy hülyéskedik, mert akkor útlevelet kapni, pláne Amerikába, reménytelen ügy, gondoltuk. Aztán hozták az útlevelét, és ment. Hogyan intézte el, hogy megkapta az útlevelét mint besorozott katona, máig sem tudom. Amikor kiment, tényleg jóban voltunk. Ez család volt akkor is, ha nem a harmadik feleségemnek a gyereke, úgyhogy együtt tettük fel a kérdést, hogy most mondd meg, hogy vissza akarsz-e jönni, vagy kinn akarsz maradni. A fiam nagyon becsületesen a következőt mondta: „Körül akarok nézni, és akkor döntöm el, hogy kinn akarok-e maradni, vagy visszajövök.” Kinn maradt. Igaza volt. Örülök neki, nagyon jól van. New Yorkban a házgondnokság a „magyar maffia” kezében van, tehát a magyarok segítették ahhoz, hogy ő is házgondnok legyen. Vannak beosztottjai, neki gondoskodnia kell róla, hogy a lakatos vagy a vízvezeték-szerelő odamenjen, és megcsinálja, amit kell. Magyar lányt vett el, úgyhogy ők megmaradtak amerikai magyaroknak. A nagyobbik fiam, aki spanyol nőt vett el, tehát otthon is angolul beszélnek, már nem amerikai magyar, hanem magyar származású amerikai. Sokkal lazább is a kapcsolatunk vele. Úgy egyszer-egyszer írunk egymásnak, vagy kapok egy születésnap üdvözlőlevelet vagy karácsonyit. De Amerikában nem voltam. Amire egyáltalán ez szóba kerülhetett volna, addigra én már a derekam miatt nem utaztam. Ami a kapcsolatunkat illeti: az unokákat ismerem régebről, mert a két legnagyobb unokám már volt itthon. A dédunokáimat csak most ismertem meg, most voltak itt néhány hete. A kisebbik fiammal most is napi kapcsolatunk van interneten, kameránk is van, tehát látjuk egymást, és úgy beszélgetünk.

Nyugdíjasként öt évig sajtószolgálati információs anyagot csináltam egy magáncégnek. 2000-ben hagytam abba. Ez egy, a szerkesztőségek számára készített sokszorosított eseménynaptár volt. Az évfordulókat gyűjtöttem össze. Nagyon jó adatbázisom volt. Én már a televízióban is csináltam az évfordulókat, a koszorúzásokat. Nekem olyan sorozataim voltak, hogy több mint egy éven keresztül ment a „Negyven éve történt”, „Hatvan éve történt”. „Tanácsköztársaság”, „Felszabadulás története”, hasonlók. Szóval volt adatbázisom, de mindig csak a kerek öt- vagy tízéves adatokat használtam. Egyszer a születések, egyszer pedig az események. Egyébként ez el van mentve diszkekre. Nem mintha még valaha kéne. Mert most már minden tévének, újságnak

van ilyen.